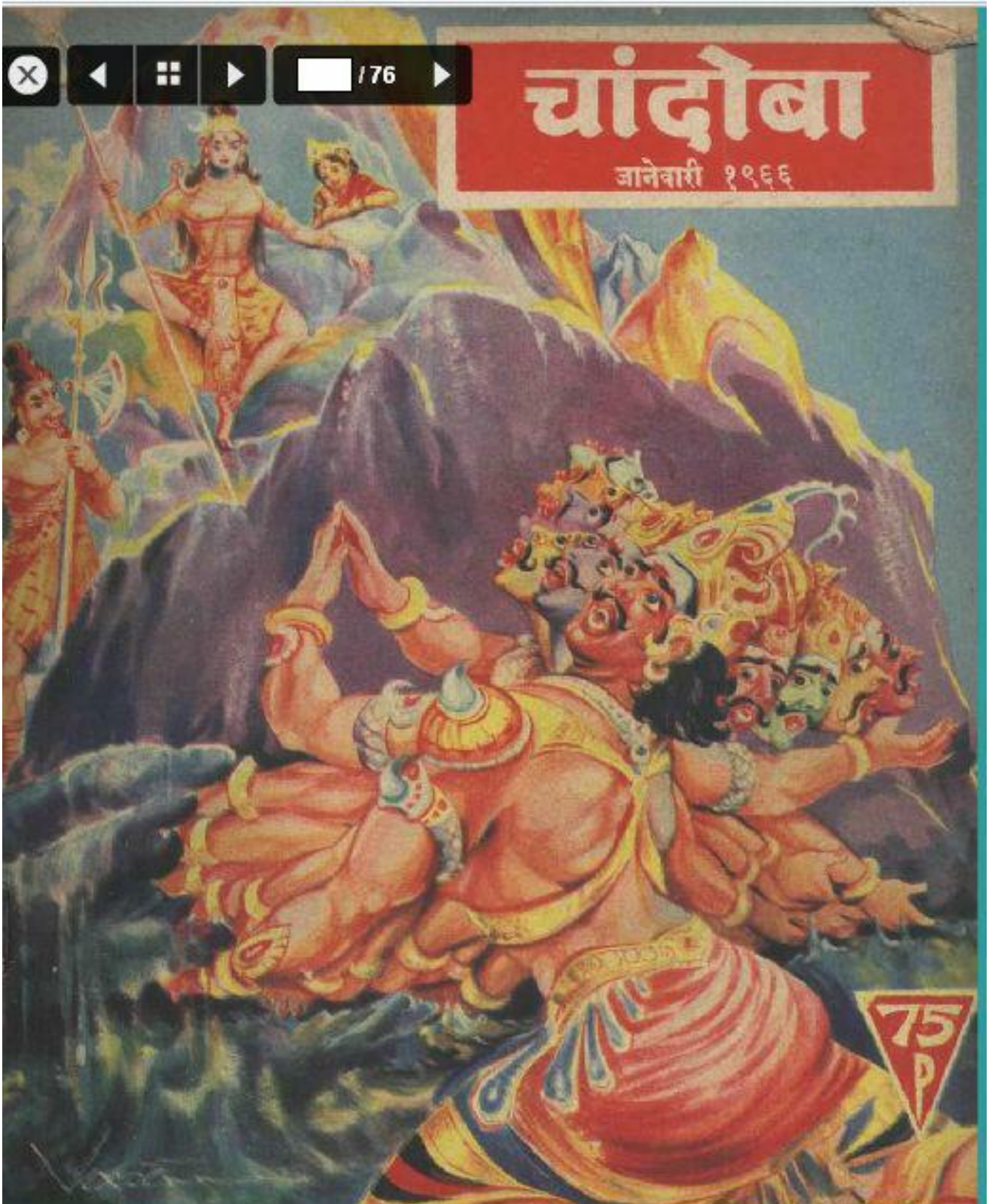

चांदोबा
जानेवारी १९६६
75 P

भारताचा इतिहास

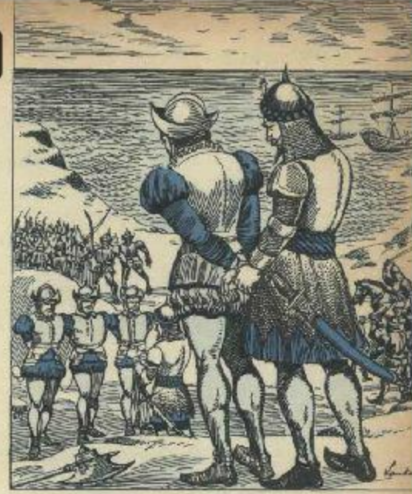
औरंगजेबाचा राज्याभिषेक दोनदां झाला. आग्रा जिंकल्याबरोबर २१ जुलाई १६५८ या रोजीं व पुन्हां १६५९ च्या जून महिन्यांत. दरम्यानच्या काळांत त्यानें आपल्या सर्व शत्रूंचा नाश केला.

५ जानेवारी १६५९ या रोजीं अलाहा-बाद नजीक खजुहा येथें शुजाचा पराभव झाला. मीरजुमलानें त्याला ढाक्याला व नंतर आराकानपर्यंत पिटाळून लावलें. पुढें तो कोठें गेला हें कोणाला कळलें नाहीं. दाराशिकोह दिल्लीहून लाहोरला पळून गेला. तेथून तो मुल्तानला गेला. तेथून त्याला गुजराथकडे पिटाळून लावण्यांत आलें. नंतर अजमीरपासून चार मैलांवर देवराय नजीक तीन दिवस औरंगजेबाच्या सैन्याशीं त्याचें युद्ध झालें व त्यांत त्याचा पराभव झाला. त्याला भारतांत कोठेंहि आसरा मिळाला नाहीं. सरहद्द प्रांतांत पळून जात असतां वाटेंत त्याची बायको नादिरा बेगम वारली. त्याचा मित्र अफगाणिस्तानाचा अमीर यानें त्याचा विश्वासघात केला. म्हणून बहादुर-खानाच्या हातीं तो कैद झाला. ३० जानेवारी १६५९ या रोजीं त्याचा शिरच्छेद करण्यांत आला.

औरंगजेब 'आलमगीर' म्हणजे 'जगत्जेता' ही पदवी धारण करून गादीवर बसला. सुमारें दोनशें वर्षापूर्वींच स्थापन झालेलें मोगल साम्राज्य त्याच्या काळांत जास्त पसरलें. बिहारचा गव्हर्नर दाऊदखान यानें १६६१ मध्यें पलमौ जिंकलें व बंगालचा गव्हर्नर मीरजुमला यानें अहोमांवर स्वारी केली. अहोम मंगोल जातीचे लोक होते. ते १३ व्या शतकांत ब्रह्मदेशाच्या उत्तरेकडून ब्रह्मपुत्र नदीच्या खोऱ्यांत उतरले. हळू हळू त्यांनीं आपल्या राज्याचा विस्तार केला आणि हिंदूधर्म स्वीकार करून ते तेथेंच कायमची वस्ती करून राहूं लागले.

मीरजुमला १६६१ च्या नव्हेंबर महिन्यांत एक मोठें सैन्य घेऊन ढाक्याहून निघाला. त्यानें अहोमांच्या हातून कूच-बिहार व आसाम प्रदेश जिंकला. १७ मार्च १६६२ या रोजीं अहोमांची राजधानी गढगांव येथें येऊन थडकला. मीरजुमलाला शत्रूपेक्षां जास्त निसर्गाशींच युद्ध करावें लागलें. शेवटीं त्याला विजयश्री मिळाली. अहोमांचा राजा जयध्वज यानें नुकसान भरपाई व दरवर्षी खंडणी देण्याचें कबूल करून संधी करून घेतली. मीरजुमला १६६३ सालीं मार्च महिन्याच्या ३० तारखेस ढाक्याला परत येत असतां मरण पावला. अहोमांनीं कामरूप राज्यावर पुन्हां अधिकार करून घेतला.

मीरजुमलाच्या जागीं बंगालचा गव्हर्नर म्हणून औरंगजेबाचा मामेभाऊ शाइस्ते-खान याची नेमणूक झाली. तो त्या पदावर ३० वर्षे राहाला. त्यानें चांचेगिरी करणाऱ्या पोर्तुगीजांची खोड मोडली.

पश्चिमोत्तर सरहद्दीचा प्रदेश हा औरंग-जेबाच्या समोर एक प्रश्न म्हणून उभा होता. तेथील अफगाण स्वभावानें बंडखोर होते. त्या प्रदेशांतली जमीन सुपीक नव्हती. म्हणून ते पंजाबावर चढे करीत व लुटालूट करीत. औरंगजेबानें प्रथम त्यांना धनाचा लोभ दाखवून वश करून घेण्याचा यत्न केला. परंतु ते त्याला जुमानीतनासे झाले. १६६७च्या सुरवातीला भागू नांवाच्या एका सरदाराला आपला पुढारी करून त्यांनीं बंडाळी सुरू केली. त्यांनी हाजरा जिल्हा, पश्चिमी पेशावर, अटक इत्यादींवर स्वाऱ्या

५०. औरंगजेबाचा साम्राज्य विस्तार

केल्या. पण बंडाचा बीमोड करण्यांत आला. सन् १६७२ मध्यें अफ्रीदी जातीनें अकमलखान याला आपला पुढारी करून मोंगलांच्या विरुद्ध बंड केलें. अकमलखानानें स्वतःला सुलतान म्हणून जाहीर केलें. मोंगलांनीं आफ्रीदी लोकांचें बंड मोडण्याचा यत्न केला परंतु त्या कामीं त्यांना यश मिळालें नाहीं.

अकमलखानाला मोठा कीर्तिलाभ झाला. खत्तक जातीच्या अफगाणांनीं अफ्रीदी जातीशीं सख्य करून घेतलें. त्यांचा पुढारी खुशहालखान एक मोठा कवि होता. त्यानें आपली लेखणी व तलवार दोन्हींच्या सहाय्यानें आपल्या जातिबांधवांना आव्हान केलें. १६७४ मध्यें अफगाण व मोंगल यांचें युद्ध झालें. या युद्धांत मोंगल सेनापति शुजाबतखान ठार झाला.

तेव्हां औरंगजेबाचे डोळे उघडले. सरहद्द प्रांतांत मोंगलांची प्रतिष्ठा पुन्हां कायम करण्यासाठीं तो स्वतः १६७४ च्या जुलाई महिन्यांत पेशावर प्रांतांत गेला. त्यानें इनाम व जहागिरी वांटून कांहीं लोकांना वळवून घेतलें. जे लोभाला बळी पडले नाहींत त्यांच्यावर शक्ती करून त्यांना चिरडून टाकलें. 'फोडा व झोडा' ह्या नीतीचा अवलंब करण्यांत अफगाणिस्तानचा गव्हर्नर अमीरखान व त्याची बेगम यांचेंकडून पुष्कळ मदत मिळाली. औरंगजेब या युद्ध-नीतीला "दोन हाडांची परस्पर मारामारी व दोहींचा धुव्वा" असें म्हणत असे.

सरहद्द प्रांतांत यश मिळालें तरी अफगाण जातीशीं युद्ध करीत असतां मोंगलांचें सैन्यबळ पुष्कळ नष्ट झालें. त्याचा फायदा शिवाजीला झाला.

नवाबकुमारी

[४]

ातां पठाण ओरिसा प्रांतांत निर्विघ्नपणें राज्य करूं लागले होते. स्वर्णदुर्ग ं त्यांनीं आपली राजधानी स्थापन केली. तलूखानानंतर त्याच्या राज्याला वारस णून सुलेमानखान व उस्मानखान यांना हीर करून आणि म्हातारा वजीर ईसा- न याच्या खांद्यावर राज्यकारभाराचें झें टाकून मानसिंह निघून गेला.

सुलेमानखान व उस्मानखान दोघांच्या भावांत पुष्कळ फरक होता. सुलेमान- नाला दारूचें व्यसन होतें व तो गविलासांत गुरफटून गेला होता. या उलट उस्मानखानाला मोंगलांच्या सत्तेची इतकी चीड होती कीं त्याला भोगविलासांत पडायला वेळच नव्हता. अफगाणांची सत्ता हिंदुस्थानांत पुन्हां कायम करण्याचीं स्वप्नें तो पाहूं लागला. अर्थातच त्याला मानसिंहानें अफगाणांशीं जी संधी घडवून आणली होती ती पसंत पडली नाहीं.

आयशाच्या तुटकपणामुळें देखील उस्मानखानाच्या चित्ताला आराम नव्हता. आयशा कतलूखानाची स्वतःची मुलगी नव्हती, दत्तक घेतलेली मुलगी होती. कतलूखानाची एक बेगम काश्मीरीबेगम म्हणून

श्री दामोदर मुखर्जी

होती. तिच्या मोठ्या भावाची आयशा मुलगी होती. आयशा सहा महिन्याची होती तेव्हांच तिला तिची आई सोडून परलोकीं गेली. म्हणून बापानें आपल्या मुलीला बहिणीकडे नेऊन ठेवलें. पुढें कांहीं दिवसांनीं आयशाचा बाप वारला. तेव्हांपासून आयशा कतलखानाकडेच त्याच्या स्वतःच्या मुलीसारखी लहानाची मोठी झाली. ती जीव कीं प्राण होती कतलखानाला. आयशावर त्याचें स्वतःच्या मुलांपेक्षां जास्त प्रेम होतें.

आयशा व उस्मानखान समवयस्क होती. दोघं बरोबरच खेळत लहानाची मोठी झालीं. लहानपणी जें बहिणभावंडासारखं नातें होतें, मोठेंपणीं तें बदलून त्याच्या जागीं उस्मानखानाच्या मनांत प्रेमांकुर उगवला. परंतु आयशा मात्र त्याला आपला भाऊच मानीत असे. आयशाचें मन जगतसिंहानें हिरावून घेतल्याचें उस्मानखानाला कळलें त्या वेळेपासून त्याच्या मनांत द्वेषाग्नी वाढूं लागला.

एकदां उस्मानखान स्वतःच्या खोलींत बसला असतां तेथें म्हातारा वजीर ईसाखान आला. औपचारिक दुवा सलाम झाल्यावर उस्मानखानानें येण्याचें कारण विचारलें.

"जगतसिंहाला जन्मठेप शिक्षा झाल्याचें आपल्याला कळलेंच असेल?" वजिरानें विचारलें.

"होय, मी पण ऐकलें आहे. पण त्याच्याशीं आपला काय संबंध?" उस्मानखानानें विचारलें.

"असें कळतें कीं महाराज मानसिंहांनीं आपल्याशीं जी संधी केली होती ती अकबर बादशहांना आवडली नाहीं. म्हणून कांहीं तरी कारण काढून त्यांनीं ही संधी रद्द करण्याची खटपट चालू केली आहे." वजीर म्हणाला.

"या गोष्टीचा जगतसिंहाला झालेल्या शिक्षेशीं काय संबंध?"

"माझ्या मतें संबंध आहे. जगतसिंह पहिल्यासारखा आतां आपला शत्रू राहाला नाहीं. मला असेंदेखील वाटतें कीं आपल्याविषयीं त्याच्या मनांत विशेष प्रेमादर देखील असावा." वजीर म्हणाला.

म्हाताऱ्या वजिरानें आयशाचें नांव न घेतां चातुर्यानें ती सूचना केली आहे हें उस्मानानें ओळखलें. जगतसिंहाचें आयशावर प्रेम आहे म्हणून अफगाणांविरुद्ध कांहीं करण्याचा विचार त्याच्या मनांत येणार नाहीं हें वजिरानें सुचविलें होतें. पण तीच गोष्ट उस्मानाच्या मनाला बोचली.

"म्हणजे तुम्हांला असें वाटतें होय कीं तो आमच्या भल्यासाठीं अकबर बादशाहाकडे आमच्या वतीनें शिफारस करून ही संधी रद्द करूं देणार नाहीं?" उस्मानखानानें खोचक शब्दांत विचारलें.

"होय...." वजीर म्हणाला.

"परंतु मी हें विचारतों या संधीमुळें आपला फायदा काय झाला? सर्व बंगाल आपण काबीज केला होता, तो आपण घालवून बसलों आहों. जगन्नाथपुरीवर

देखील मोगलांचा अधिकार आपण मान्य केला आहे. माझ्या मतें अकबर बादशाहानें ही संधी रद्द केली तरी काळजी करण्याची कांहीं गरज आपल्याला कां असावी?" उस्मान म्हणाला.

वजीर कांहीं वेळ विचार करून म्हणाला—"या प्रश्नावर मला आपल्याशीं बोलावयाचें नाहीं. मला एवढेंच सांगावयाचें आहे कीं तूर्त मोगलांशीं वैर करण्याला पुरेशी शक्ति आपल्यांत नाहीं."

"हें खरें आहे कीं मानसिंहाशीं समोरासमोर युद्ध करण्यास आपल्यापैकीं एक-

जणदेखील तयार होणार नाहीं. त्यासाठीं तुम्हीं कांहीं करूं शकाल तर पहा."

"राज्यकारभाराच्या कामांतून डोकें वर काढायलादेखील माझ्याकडे वेळ नाहीं."

"ठीक! मग तुम्हीं तेंच पहात रहा. या वयांत युद्धाच्या गोष्टींत मन घालणें तुम्हांला शक्यदेखील नाहीं. संधी व सलोखा हेच सुचतात या वयांत. ही संधी तुम्हांला आवडत असेल. परंतु आम्हांला ती अपमानकारक वाटते. ती रद्द करून मोंगलांशीं युद्ध करण्याचा माझा विचार आहे. त्याच्यासाठीं आवश्यक ती तयारी करून मग मी तुम्हांला काय तें कळवीन." उस्मान म्हणाला.

"हो, आणखी एक गोष्ट! मानसिंह जगन्नाथपुरीच्या तीर्थयात्रेला लवकरच येणार आहेत. आपल्या राज्यांतूनच त्यांना जावें लागेल. म्हणून त्यांच्या हुद्याला साजेल अशी त्यांची बडदास्त ठेवणें आपलें कर्तव्य आहे." वजीर म्हणाला.

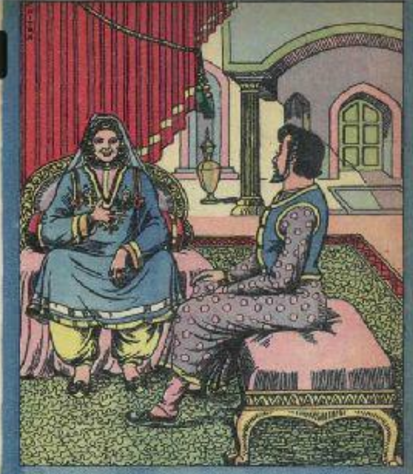
"अशक्य! आम्ही स्वतंत्र आहों. जसा दिल्लीचा बादशाह तसे आम्ही. हा मानसिंह महाराज झाला तरी दिल्लीच्या बादशाहाचा गुलामच कीं नाहीं?" हें बोलताना उस्मानला आवेश चढला होता.

"आपण किती स्वतंत्र झालों तरी दिल्लीच्या बादशाहच्या अधीन आहों. ओरिसा प्रांत त्यांच्या कृपेनेंच आज स्वतंत्र आहे हें आपण विसरून चालणार नाहीं."

"रात्रंदिवस जी गोष्ट आमच्या मनाला कांट्यासारखी बोचत आहे ती विसरून चालणार नाहीं हें म्हणण्याचा काय अर्थ आहे? हा कलंक धुवून निघाल्याशिवाय माझ्या चित्ताला आराम पडणार नाहीं." असें सांगून त्यानें वजिराला निरोप दिला.

तो त्याच विचारांत गर्क होऊन आपल्या खोलींतून अंतःपुराकडे वळला. त्याच्या डोक्यांत विचार चालू होते,—'अफगाण व मोंगल यांची जी संधी झाली आहे ती मोंगलांच्याच फायद्याची झाली. कतलुखान एकाएकीं मेला नसता तर या संधीचा प्रश्नच उठला नसता. तेव्हां युवराज अफगाणांचा कैदी होता. एका युद्धांत मानसिंहाचा पराभव पण झाला होता. सुलतान अवेळीं मेल्यामुळें अफगाणांच्या राज्यांत अराजकता पसरली. म्हणून अफगाणांना संधी करावी लागली. खरें पाहिलें तर त्यांचा पराभव झालाच नव्हता. ठीक, मानसिंहाचा मानमरातब राखण्याचें काम कोणत्या तरी सरदारावर टाकीन. नजराणा वगैरे मी कांहीं पाठवणार नाहीं.' असा विचार करीत असतां तो अंतःपुरापर्यंत पोंचला. त्याला आयशाची आठवण झाली व विचाराला कलाटणी मिळाली.

जगतसिंहाला जिवंत जाऊं दिलें ही केवढी मोठी चूक झाली? आयशावर त्याचें प्रेम नसलें तरी तिचें आहे ना त्याच्यावर! त्याचा कांटा दूर होईपर्यंत तिच्या मनांत पालट होणें अशक्य!

असा विचार करीत तो अंतःपुरांत जात असतां काश्मीरीबेगमनें त्याला बोलविलें व म्हणाली—"दहा वर्षांपूर्वी आयशाचे काका, आपली सर्व इस्टेट तिला देऊन पैगंबरवासी झाले. ती इस्टेट तिला देऊन टाकण्याचा विचार असल्याची गोष्ट पंजाबच्या सुबेदारानें नवाबांना लिहून नवाबसाहेबांनीं त्या इस्टेटीचें रक्षण करावें असा निरोप पाठविला. निरोप घेऊन लोक नुकतेच आले आहेत. त्यांनीं परत असा पण निरोप आणला आहे कीं आयशा आतां वयांत आली आहे. म्हणून तिनें स्वतः येऊन

चांदोबा

इस्टेट संभाळावी. हें काम तूं करून द्यावेंस असें मला वाटतें."

"आपले इतर बंधु काय करतात?" असें त्यानें विचारलें.

"एक भाऊ पंजाबांत सेनापति आहे. ज्यांनीं आपली सर्व इस्टेट आयशाच्या नांवीं लिहून ठेवली आहे ते जहागीरदार होते. आयशाची आई सुबेदाराची मुलगी." काश्मीरीबेगम म्हणाली.

"म्हणजे आयशाची आई मोगल जातीची व वडील अफगाण होते म्हणावयाचे! तरी कतलखानाच्या दत्तक मुलीला मोंगल सुबेदाराची इस्टेट मिळायला कांहीं अडचण येणार नाहीं म्हणतां?"

"नाहीं, कारण आयशाच्या वडिलांवर अकबर बादशहांची विशेष मर्जी होती. बादशाहांनीं त्याविषयीं एक फरमान पण काढलें होतें व ती गोष्ट सर्व दरबाऱ्यांना माहीत आहे."

"हें खरें, पण माझें काम काय?"

"त्याचा विचार आतां तूंच कर! आयशा पंजाब प्रांतांत जावयाचें म्हणत आहे. हवापालट झाल्यास तिची तब्येत थोडी सुधारेल पण."

"आयशाच्या इस्टेटीच्या बाबतींत कांहीं करतां येणें शक्य आहे. पण ती तिकडे निघून गेली कीं इकडे सर्व काळोख!" उस्मान म्हणाला.

"होय, आयशावर तुझें प्रेम आहे व तुमचें दोघांचें लग्न होईल असें वाटलें होतें. पण तूं इकडे यायचें सोडलेंस आणि तिची तब्येत तूं पाहतोसच आहेस!"

"परंतु त्याला आतां मी काय करूं? आयशाला वांचविण्यासाठीं मी वाटेल तो त्याग करायला तयार आहें. कोणाच्यासाठीं तरी ती आपल्या जिवाचे असे हाल करून घेत

आहे व तिच्याबरोबर आमच्या जिवाचे पण हाल होत आहेत. मी भेटेन तिला."

"आतां होती येथें. बागेंत गेली असेल. बरें मग पंजाबांत जाण्यासंबंधीं तुझा काय विचार?"

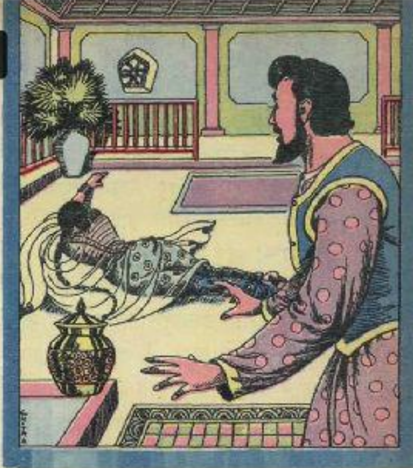
"आयशाचा काय विचार आहे, पाहून मी सांगेन." असें. सांगून तो बागेकडे निघाला.

आयशाच्या शोधार्थ तो सरोवराच्या काठीं, सोनचाफ्याच्या झाडाखालीं व बकुळीच्या झाडाजवळ गेला व शेवटीं उद्या-नाच्या मध्य भागीं एक महाल होता तिकडे गेला. आयशा महालांत असल्याचें एका दासीकडून त्याला कळलें.

उस्मान मांजराच्या पावलांनीं आंत गेला. आयशा झोंपलेली होती म्हणून तो परत फिरला. परंतु तिच्या अंगावरून लांब दोरी सारखी कांहीं वस्तु सरकत पुढें जात असल्या भास झाल्यावर तो थबकला व दासीला आंत जाऊन हळूच पाहून यायला सांगितलें.

दासी आंत जाऊन पाहून येऊन घाबऱ्या आवाजांत म्हणाली—"अग बाई! तो तर एक मोठा सांप आहे."

"जागची हलूं नकोस, बोलूं किंवा ओरडूं नकोस." दासीला बजावून सांगून

उस्मान आंत गेला. एक भयंकर सांप आयशाच्या अंगावर पडून होता. त्याचें डोकें तिच्या डाव्या बाजूला जमिनीवर होतें. ती थोडी हलली कीं तो चांवेल असा विचार मनांत येतांच उस्मानच्या अंगावर शहारे उभे राहाले. त्यानें सांपाची शेपटी धरून सांपाला एका झटक्यासरशी बाजूला केलें. सांप आपला फण उभा करून उस्मानला चांवायला वळला. पण उस्माननें त्याचें डोकें उजव्या हाताच्या मुठींत धरून खूप आवळलें व दासीला तलवार द्यायला खुणावलें. डाव्या हातांत तलवार घेऊन

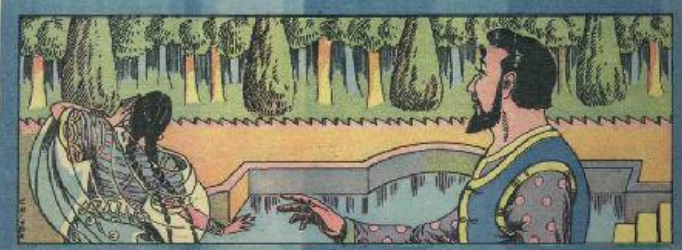

त्यानें हाताला विळखा घालून बसलेल्या सांपाला जागोजागीं कांपलें व त्याची पकड सुटल्यावर त्याला दूर फेंकून दिलें. तो रक्ताचे डाग धुवायला बाहेर गेला तेव्हां आयशाची झोंप मोडली.

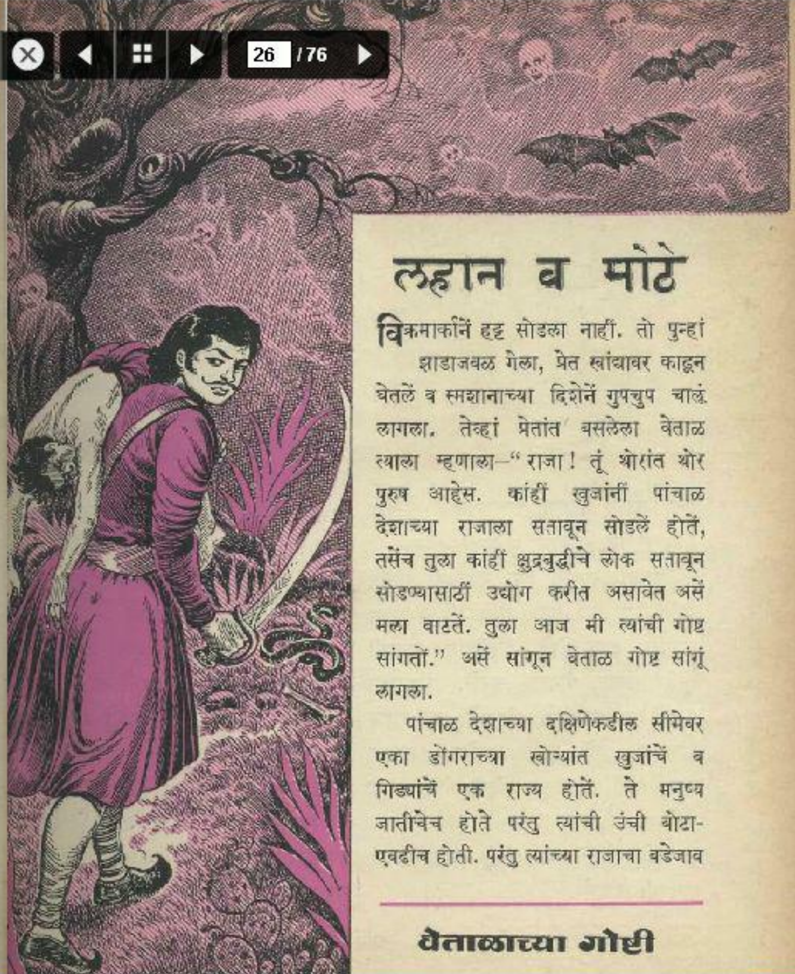
तिला दासीकडून सर्व वर्तमान कळलें व ती झोंपली असतां उस्माननें तेथें यावें हें तिला मुळींच आवडलें नाहीं. ती उस्मानच्या पाठोपाठ गेली व तो हात धूत होता. तेथें जाऊन त्याला म्हणाली—"तूं इतका क्षुद्रबुद्धीचा असशील असें नव्हतें मला वाटलें. माझ्या झोंपण्याच्या जागीं तूं यायला नको होतेंस!"

"आयशा जेथें प्रेम आहे तेथें अपवित्र विचार मनाला शिवत नाहीं. माझें लग्नाचें वय होऊन गेलें असलें तरी मी लग्न केलें नाहीं. मी नवाब आहे, वाटेल त्या स्त्रीशीं लग्न करणें मला अशक्य नाहीं. वाटेल तिला आपली बटीक करून मी ठेवूं शकेन. तुला आपली बेगम करून घ्यायची आहे म्हणून मी आलों नव्हतों. तुझ्या अंगाला हात लावायला मला चोरासारखें येण्याचें कारणच नव्हतें. मी तुझ्याशीं लग्न करून घ्यायचेंच ठरविलें तर मला कोण अडवणार?" एवढें सांगून त्यानें सांपाची गोष्ट पण तिला सांगितली.

आयशाच्या डोळ्यांत टिपें आलीं. त्याचे दोन्ही हात आपल्या हातांत घेत ती म्हणाली—"तूं आपलें हें पवित्र प्रेम माझ्यासारख्या कृतघ्न मुलीवर कां वायां करीत आहेस? सांप चावून मी मेलें असतें तर सुटलें असतें कायमची उस्मान!" असें म्हणत ती धाई धाईनें तेथून निघून गेली.

उस्मान हताश होऊन तिच्याकडे पहात उभा राहाला. [पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

ल्हान व मोठे

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतलें व स्मशानाच्या दिशेनें गुपचुप चालूं लागला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! तूं थोरांत थोर पुरुष आहेस. कांहीं खुजांनीं पांचाळ देशाच्या राजाला सतावून सोडलें होतें, तसेंच तुला कांहीं क्षुद्रबुद्धीचे लोक सतावून सोडण्यासाठीं उद्योग करीत असावेत असें मला वाटतें. तुला आज मी त्यांची गोष्ट सांगतों." असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगूं लागला.

पांचाळ देशाच्या दक्षिणेकडील सीमेवर एका डोंगराच्या खोऱ्यांत खुजांचें व गिड्यांचें एक राज्य होतें. ते मनुष्य जातीचेच होते परंतु त्यांची उंची बोटाएवढीच होती. परंतु त्यांच्या राजाचा बडेजाव

तसा लहान नव्हता. त्याच्याकडे देखील मंत्री, सामंत, राजकवी व शाहीर होते.

एकदां राजानें एक मेजवानी दिली. मेजवानीला सर्व मुख्य अधिकारी व प्रमुख नागरिक हजर होते. शाहीरांनीं राजाची स्तुति करून पोवाडे म्हटले. राजाच्या मनाचें समाधान झालें. तो सभेंत उभा राहून म्हणाला—"येथें हजर असलेल्या माझ्या नागरिकांनीं माझ्याहून कोणी मोठा राजा पाहिला आहे का ?"

"छे, छे!" सर्व गिड्डे नागरिक व मानकरी म्हणाले.

परंतु कोणीतरी खदखदां हंसत असल्याचा आवाज त्याला ऐकूं आला. हंसणारा त्याचा दरबारी कवीच होता. राजानें त्याला हंसण्याचें कारण विचारलें.

"हंसूं नाहीं तर काय रडूं ? आपल्या राजधानीपासून एक योजन दूर एक जातीचे लोक राहतात. त्या जातीच्या कोणत्याहि माणसानें जमिनीवर नुसता पाय आपटला तरी आपण सर्व आपापल्या खुर्चीवरून खालीं आदळूं !" कवि म्हणाला.

"या राजद्रोह्याला अंधारकोठडींत टाका." राजानें हुकुम सोडला.

"महाराज ! घाई करूं नये. मला फक्त एका महिन्याची मुदत द्यावी. मी जें म्हणालों तें खरें आहे कीं नाहीं या गोष्टीची साक्ष पटवून देईन." कवि म्हणाला.

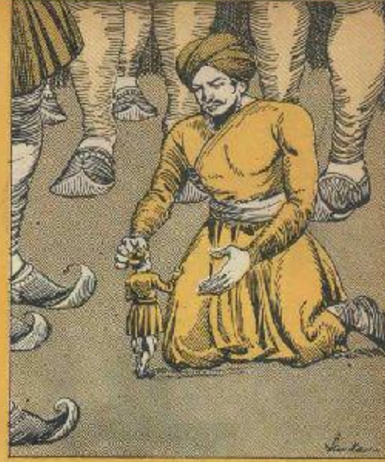
"ठीक ! मी तुला एका महिन्याची मुदत देतों. परंतु या मुदतीच्या आंत तूं म्हणालास तें खरें ठरलें नाहीं तर तुला अंधारकोठडींत टाकण्यांत येईल." गिड्ड्यांचा राजा म्हणाला.

गिड्डा दरबारी कवि 'घरीं' गेला. प्रवासाची तयारी केली व पांचाळ देशाच्या राजधानीकडे निघाला. तो वाटेंत कोठें थांबला नाहीं. आठवडाभर चालत राहाल्यावर तो पांचाळ देशाच्या राजधानीच्या गांवीं येऊन पोंचला. द्वारपालकाच्या पायांजवळ उभा राहून तो जोरानें ओरडला. द्वारपालकानें खालीं लवून पाहिलें. बोटाएवढ्या एका मनुष्याला पाहून चकित होऊन त्यानें ती गोष्ट राजाला कळविली. राजानें पाहारेकऱ्याला विचारलें—"तो आपल्या कुबड्याएवढा उंच आहे कां ?"

"नाहीं महाराज ! तो खुजा आपल्या कुबड्याच्या तळहातावर सहज उभा राहील एवढा आहे." द्वारपालक म्हणाला.

तें ऐकून दरबारांतले सर्व लोक हंसूं लागले. त्या बोटाएवढ्या माणसाला पाहण्यासाठीं सर्व दरबारी सिंहद्वारावर गेले आणि खुजा राजकवीच्या चारी बाजूला घोळका करून उभे राहाले.

"महापुरुष हो ! थोडे दूरच उभे रहा ! तुमच्या श्वासोच्छ्वासाच्या झोंक्यानें मला उभे राहाणेंपण अशक्य झालें आहे. मी तुमच्या राजाच्या भेटीसाठीं आलों आहें. मला आपल्या राजाकडे तो ल्हान महापुरुष घेऊन जाईल का ?" कुबड्याकडे बोट दाखवून राजकवीनें विचारलें.

कुबड्यानें जवळ येऊन हळूच खुजा राजकवीला आपल्या तळहातावर उचलून घेतलें व राजाकडे घेऊन गेला. त्या विचित्र बोटाएवढ्या माणसाला पाहून अर्थातच राजाला पण आश्चर्य वाटलें व आनंद झाला. त्या खुजा राजकवीनें आपल्या देशांतील गमतीदार गोष्टींचें वर्णन करून राजाला चकित करून सोडलें. त्याची काव्यशक्ति पाहून दरबारी लोकांनीं माना हलविल्या.

राजा म्हणाला—"राजकवी ! तुम्ही आमचें आतिथ्य निदान तीन दिवस स्वीकारून मग स्वदेशीं जावें."

"महाराज, कबूल! पण एका अटीवर. तुम्ही आपल्या कुबड्याला माझ्याबरोबर पाठविलें पाहिजे." राजकवि म्हणाला. राजानें तें कबूल केलें. राजकवि राजाच्या इच्छेला मान देऊन त्या राक्षस जातीच्या राजधानींत राहाला. परंतु त्याला सुख म्हणून काडी इतकेंहि लाभलें नाहीं. कारण त्याला पाहाण्यासाठीं पांचाळ देशाचे रहिवाशी येत. एखाद्या नवीन धरून आणून ठेवलेल्या माकडासारखी त्याची गत झाली. ते तीन दिवस तीन युगासारखे गेले त्या बिचाऱ्याला. चौथ्यादिवशीं तो कुबड्याला बरोबर घेऊन स्वदेशीं परतला या खेपेस कुबड्यानें त्याला आपल्या पगडींत बसवून घेतलें असल्यामुळें त्याला स्वदेशीं पोंचायला फार वेळ लागला नाहीं व चालण्याचा त्रासपण विशेष सोसावा लागला नाहीं.

कुबड्याला दुरून येत असलेला पाहून "अरे, राक्षस आला!" असे ओरडून खुजे पळूं लागले. खुजांच्या राजाच्या कानावर ती भयंकर बातमी पोंचली कीं राजकवि कोणत्या-तरी राक्षसाला बोलावून घेऊन येत आहे. राजानें राजकवीला बोलावून विचारलें— "आम्हां सर्वांना ठार करण्यासाठीं या राक्षसाला कोठून घेऊन आलास?"

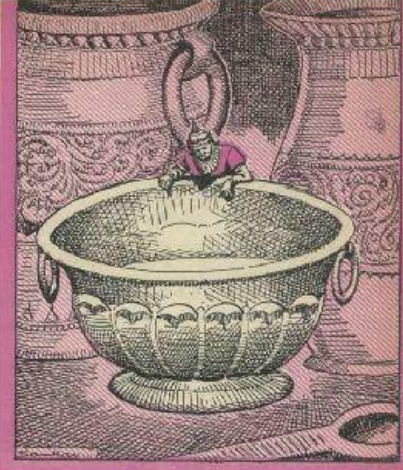
"तो कांहीं राक्षस नव्हे, तो सुद्धां एक मनुष्यच आहे. त्याचा तो भव्य देह पाहून तो राक्षस असावा अशी भीति वाटणें साहजिक आहे. आणखी हें पहा, तो सुद्धां त्यांच्या जातींतला एक खुजा व कुबडा आहे. त्या जातीचीं माणसें त्याच्या चौपट उंचीचीं असतात." राजकवि म्हणाला.

कांहीं दिवसांनंतर खुजांचा राजा कोणाला कांहीं कळविल्याशिवाय राजकवीनें वर्णिलेल्या पांचाळ देशांत राक्षसाकृती माणसें पाहाण्यासाठीं घोड्यावर बसून गेला.

तो राजवाड्याजवळ पोंचला तोंपर्यंत काळोख पडला होता. एक प्रहर रात्र होऊन गेली होती. सर्व झोंपूं लागले होते. खुजांच्या राजाला भयंकर भूक लागली होती. तो सिंहद्वाराखालच्या फटींतून राजवाड्यांत शिरला. खायला कांहींतरी मिळेल या आशेनें तो सैंपाकघरांत गेला. तेथलीं लहान भांडींदेखील त्याला फार मोठी भासली. एका लहानशा भांड्याची कडा धरून तो वर चढण्याचा यत्न करूं लागला तेव्हां त्याला गोड व खमंग वास आला. त्या भांड्याच्या तळाला थोडी खीर होती. खुजांचा राजा भांड्यावर चढून आंत उतरला, पण गळ्यापर्यंत खिरींत बुडला. त्याला चढून परत वर येतां येईना.

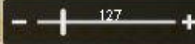
सैंपाकिणींनीं सकाळीं त्याला पाहिलें व तो खुजा राजकवीच असावा असें समजून त्याला घेऊन त्या राजाकडे गेल्या.

खुजांचा राजा कुबड्याला पाहूनच घाबरला होता. सामान्य आकृतीच्या त्या महाकाय सैंपाकिणींना पाहून त्याची बोबडीच वळली. पांचाळ राजाला पाहून तो ओरडला— "मला सोडा! मी खुजा जातीच्या लोकाचा राजा आहें."

पांचाळ देशाच्या राजानें थट्टेत दरडावून विचारलें—" कायरे! मग तूं असा लपून छपून आमच्या देशांत कां शिरलास. माझ्या दासींनीं तुला धरलें म्हणून बरें झालें. आतां मी तुला कोठें जाऊं देणार नाहीं."

खुजांचा राजा हताश झाला. खुजा जातीच्या लोकांना त्यांचा राजा कोठें निघून गेला हें कळलें नाहीं. पांचाळ देशाच्या कैदेंत तो आहे हें कळायला पुष्कळ दिवस लागले. ती बातमी कळतांच खुजांचा राजकवि पांचाळ देशीं आला व आपल्या राजाला सोडण्याची त्यानें पांचाळ राजाजवळ विनंती केली.

" नाहीं सोडलें तर तुम्ही काय करणार रे!" पांचाळ राजानें विचारलें.

" आम्ही हट्टाला पेटलों तर काय वाटेल तें करूं. कारण आमच्या बाजूला संख्याबळ आहे." राजकवि म्हणाला.

" ठीक! तरमग मी पाहातोंच तुम्ही काय करतां तें. मी नाहीं सोडीत तुमच्या राजाला." पांचाळ राजा म्हणाला.

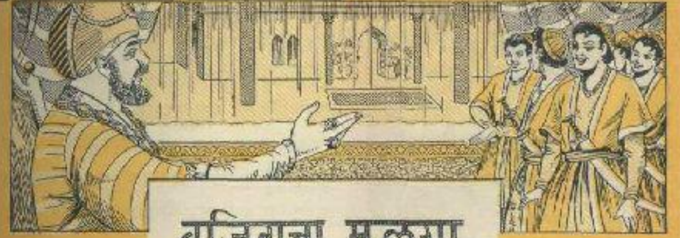
त्या वर्षीं पांचाळ देशांतलीं सर्व पिकें नष्ट झालीं. एक मूठभर धान्यदेखील मिळालें नाहीं. भयंकर दुष्काळ पडला.

वेताळ येथवर गोष्ट सांगून विचारूं लागला—" राजा! मला एका गोष्टीची शंका आहे. लहान कोण व मोठा कोण? वोटा एवढीं माणसें जास्त शक्तिशाली कीं सामान्य शरीर असलेलीं माणसें? तूं माहीत असून या प्रश्नाचें उत्तर दिलें नाहींस तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील."

विक्रमार्क म्हणाला—" फक्त एकाच गोष्टीकडे लक्ष देऊन आपण लहान मोठ्यांचा फरक करतों. परंतु या जगाच्या पाठीवर सर्व तऱ्हेनें सर्वांत लहान किंवा मोठा असा कोणीच नाहीं. रावणाला वरप्राप्ती होती. स्वतः देवेन्द्र ज्याला जिंकूं शकला नाहीं त्याला शेवटीं माकडांनींच नाहीं का जिंकलें? आपल्या मोठेपणाचा कोणी टेंभा मिरवूं लागला कीं त्याची मान खालीं होते. लहानांत लहान मनुष्यदेखील अपमान असह्य झाला कीं महाशक्तिशाली होतो.

अशातऱ्हेनें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला व जाऊन झाडाला लोंबकळूं लागला. [कल्पित]

वजिराचा मुलगा

तुर्कस्तानांतल्या सुलतानाच्या अनेक बेगमा होत्या. त्याला एकूण चाळीस मुलें होतीं. त्यांतल्या सर्वांत लहान मुलाचें वय लग्नाचें झालें तेव्हां सुलतान आपल्या सर्व मुलांना बोलावून म्हणाला—" तुम्ही सर्व लग्न करून घ्या."

सर्व भावडांचें परस्परांवर सख्ख्या भावडां-सारखें प्रेम होतें. सर्वांनीं बराच वेळ परस्परांशीं विचार करून एक गोष्ट ठरविली व आपल्या वडिलांना जाऊन म्हणाले—" कोठें चाळीस बहिणी असतील तर आम्ही त्यांच्याशीं लग्न करायला तयार आहों."

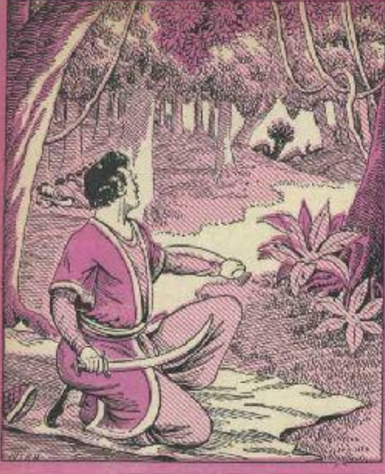
" एकाच घरांत चाळीस बहिणी? शक्य तरी आहे का?" सुलतानानें विचारलें.

" शक्य नसेल तर आमचीं लग्नेंदेखील अशक्य." सुलतानाचीं सर्व मुलें म्हणालीं.

मुलांचा तो हट्ट पाहून व त्यामागील भावना ओळखून सुलतानानें ती गोष्ट राज्यभर जाहीर केली. त्यानें आपल्या शिपायांना राज्यभर चवकशीसाठीं पाठविलें. एका घरीं एकुणचाळीस मुली होत्या. पण चाळीस बहिणी एकाच घरीं कोठें आढळल्या नाहींत.

आपल्या देशांत नाहींत तर जगांत कोठें असें कुटुंब मिळणार नाहीं का? सर्व जग हुडकून काढा. अशा कुटुंबांतच आम्ही लग्न करणार." सुलतानाचीं मुलें म्हणालीं.

सुलतान तरी काय करणार? तो त्या गोष्टीस कबूल झाला. त्याच्या मुलांनींच स्वतः असें कुटुंब शोधून काढण्याचें ठरविलें व देशपर्यटनास निघाले. तेव्हां राजानें आपल्या वजिराच्या मुलाला बोलावून त्यांच्या

बरोबर जायला सांगितलें. म्हणाला– "आपल्या राज्याची हद्द पार केल्यावर वाटेंत एक विहीर लागेल. तेथें तुम्हीं झोंपूं नका. कांहीं अंतर पुढें चालून गेल्यावर उतरण्या जोगी एक जागा मिळेल. तेथें देखील तुम्ही झोपूं नका. नंतर एक वाळवंट लागेल. वाळवंट पार होईपर्यंत झोपूं नका. यांतलें एक अक्षरदेखील विसरूं नका. आतां काम पुरें करून लवकर परत या."

सुलतानाचा निरोप व आशीर्वाद घेऊन वजिराचा मुलगा व सुलतानाचें सर्व मुलगे निघाले. राज्याच्या हद्दीपलीकडे त्यांना विहीर लागली. संध्याकाळ होऊन गेली होती. सर्वांनीं घोड्यावरून उतरून खाऊन पिऊन घेतलें. कांहीं वेळ गप्पागोष्टी झाल्या. मोठा मुलगा म्हणाला–"मी फार दमलों आहे बुवा. पुढें नाहीं जाववत मला. काळोख पडला आहे. आजची रात्र येथेंच काढूं या."

"येथें झोंपूं नका म्हणून सुल्तानांनीं बजावून सांगितलें आहे!" वजिराचा मुलगा म्हणाला.

"अरे आपण एकेचाळीसजण आहों, आपल्यावर असें काय संकट येणार?" सुलतानाचे मुलगे म्हणाले. म्हणून ते रात्रीं तेथेंच झोंपले. परंतु वजिराचा मुलगा मात्र झोंपला नाहीं.

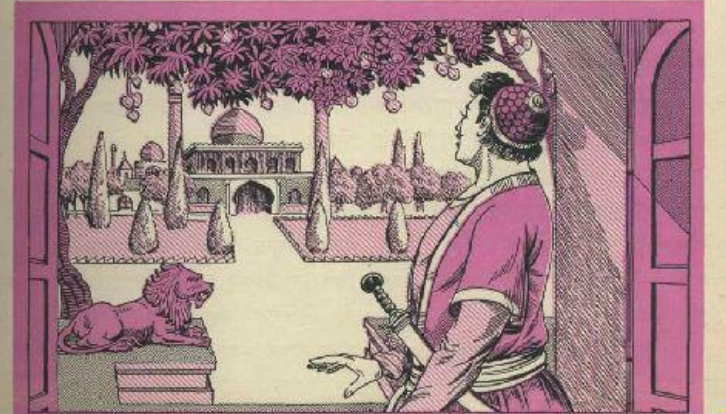
अर्धी रात्र लोटल्यावर कोणी तरी येत असल्याची चाहूल त्याला लागली. तो तलवार उपसून उभा राहाला. कांहीं अंतरावर त्याला एक सात फण असलेला नागसांप दिसला. तो तलवार घेऊन सांपाच्या अंगावर धांवला. वजिराच्या मुलानें नाग-सांपाचा एक एक फण कापून टाकला. त्याचे सहा फण एकाच जागीं पडले. पण सातवां फण फरपटत सरकत विहिरींत जाऊन पडला.

असें कां व्हावें हें कळावें म्हणून त्यानें विहिरीवरचें दोरखंड घेऊन त्याचें एक टोंक एका मोठ्या दगडाला बांधलें व दुसरें टोंक आपल्या कमरेला बांधून तो विहिरींत उतरला. अगदीं तळाला गेल्यावर त्याला एक दार दिसलें. तें दार उघडलें तेव्हां त्याला एक सुंदर राजवाडा दिसला. वजिराचा मुलगा त्या वाड्यांत गेला. दोन्ही बाजूला खोल्या होत्या. प्रत्येक खोलींत एकेक सुंदर स्त्री बसलेली होती. चाळीस खोल्यांत चाळीस मुली होत्या. एका अनोळखी माणसाला पाहून त्या भ्याल्या.

"तुम्हांला भिण्याचें मुळींच कारण नाहीं. मी आतांच सात फणवाल्या एका नागसांपाला ठार केला आहे. एक फण विहिरींत पडला म्हणून मी त्याच्या पाठोपाठ येथवर आलों." वजिराचा मुलगा म्हणाला.

तें ऐकून त्या म्हणाल्या–"आज आम्हांला सुटका मिळाली. आम्ही चाळीस बहिणी आहों. म्हणून तूं आम्हां सर्वांना बरोबर घेऊन जा."

"तुम्ही इतकें दिवस धीर धरलात तसाच आणखी कांहीं दिवस धीर धरा. मी वेळेवर येऊन तुमचा उद्धार करीन."

रात्र येथेंच राहूं या." मोठा मुलगा म्हणाला.

"हें पहा, पुन्हां तूं सुलतानांनीं दिलेल्या सूचनेविरुद्ध बोलत आहेस." वजिरानें सुलतानांनीं दिलेल्या सूचनेची आठवण करून दिली.

"होय रे! कळली त्यांची सूचना. त्यांनीं त्या विहिरीजवळ झोंपूं नको म्हणून नव्हतें का सांगितलें? काय झालें?" सुलतानाचा मोठा मुलगा म्हणाला.

सुलतानाचे सर्व मुलगे रात्रीं तेथें झोंपले. फक्त वजिराचा मुलगा एकटा झोंपला नाहीं. तो पाहारा देत बसला. अर्धी रात्र लोटल्यावर तसाच सात फण असलेला नाग सांप त्याला दिसला. परंतु हा त्याच्याहून जास्त भयंकर दिसत होता. वजिराच्या मुलानें मागचा पुढचा कांहीं एक विचार केला नाहीं व तलवार उपसून त्याच्यावर तुटून पडला. स्वतःचा बचाव करीत शेवटीं त्यानें त्या सांपाचे सातही फण उडवले. या खेपेस-देखील फक्त सातवां फण फरफटत एका विहिरींत जाऊन पडला. वजिराचा मुलगा त्या विहिरींत उतरला. तेथें त्याला एका दारापलीकडे एक राजवाडा दिसला. त्यांत देखील चाळीस दालनें होतीं. परंतु या दालनांत सुंदर मुलींच्या ऐवजीं रत्नें व माणिक्यें होतीं.

असें सांगून वजिराचा मुलगा दोरखंड धरून विहिरींतून वर चढून आला. सुलतानाचीं सर्व मुलें घोरत पडलेलीं होतीं. तो देखील झोंपला.

सुलतानाचीं मुलें उजाडल्यावर उठलीं व म्हणालीं—"काय पण छान झोंप आली होती नाहीं! बाबांनीं उगीच भीति दाखविली होती आम्हांला. चला, पुढें निघूं या." वजिराच्या मुलानें नागसांपाविषयीं त्यांना कांहीं सांगितलें नाहीं. ते दिवसभर मजल दर मजल करीत एका जागीं येऊन पोंचलें. "ही जागा विश्रांतीं घेण्यासारखी आहे.

वजिराचा मुलगा पुन्हां वर आला व आपल्या जागीं झोंपीं गेला. सकाळीं उठून सर्व पुढें निघाले. डोंगर व खोरीं ओलांडून गेल्यावर त्यांना एक वाळवंट लागलें. त्यांनीं पोटभर खाऊन घेतलें व तेथेंच ती रात्र काढण्याचें ठरविलें. या खेपेसदेखील वजिराच्या मुलानें सुलतानांनीं दिलेल्या सूचनेची आठवण करून दिली. पण त्याच्याकडे सर्वांनीं दुर्लक्ष केलें व सर्व झोंपीं गेले.

त्यांना झोंप लागली असेल नसेल, भूकंप होतो तशी जमीन हादरली. एक मोठा नागसांप दुरून येत असलेला त्यांना दिसला. त्याला सात फण होते. त्याच्या तोंडांतून ज्वाळा येत होत्या. तो ओरडला—"माझ्या दोघां भावांचा वध करणारा तुमच्यांत जो आहे त्याला येऊं द्या समोर! त्याला भस्म करून टाकतों मी!"

त्या नागसांपाला पाहाल्यावरोबर सुलतानाच्या मुलांचें धाबें दणाणलें. त्या सांपाला ठार करण्याच्या कामीं त्यांच्यापैकीं एकाची देखील मदत कामाला येणार नाहीं हें

ओळखून वजिराचा मुलगा म्हणाला—"तुम्ही सर्व आल्या वाटेनें परत जा. वाटेंत काल रात्रीं आपण जेथें झोपलों होतों तेथें जवळच एक विहीर आहे. त्या विहिरींत उतरून तुम्ही गेलांत कीं तुम्हांला एक दार दिसेल. दारांतून आंत गेलांत कीं एक राजवाडा दिसेल. त्यांत चाळीस दालनें रत्नमाणिक्यांनीं भरलेलीं आहेत. आपण परवां रात्रीं ज्या विहिरीजवळ झोंपलों होतों त्या विहिरींत तसाच एक वाडा दिसेल. त्या वाड्यांत चाळीस खोल्या आहेत व प्रत्येक खोलींत एक मुलगी आहे. त्या सर्व बहिणी आहेत. तुम्ही त्यांना घेऊन जा व लग्नें करून घ्या. मी या सांपाचा समाचार घेतों. याच्या हातून वांचलों तर तुम्हांला येऊन भेटेन. नाहीं तर माझी वाट पाहूं नका."

वजिराच्या मुलानें सांगितल्याप्रमाणें सुलतानाचे मुलगे मागें परतले. वजिराचा मुलगा एकटा त्या भयंकर सांपावर तुटून पडला. कित्येक तास दोघांची झोंबाझोंब चालू होती. दोघे दमले. परंतु कोणी कोणाला जिंकूं शकला नाहीं.

वजिराच्या मुलाला ठार करणें आपल्याला शक्य नाहीं हें ओळखून नागसांपानें एक युक्ति योजली. म्हणाला—"थांब! आपण संधी करूं या."

"कसली संधी आणि ती कशी बुवा?" वजिराच्या मुलानें विचारलें.

"तूं इराणच्या राजकन्येला आणून दिलेंस तर तुझ्याशीं वैर सोडायला मी तयार आहें."

"पण तेथें जायचें कसें?" वजिराच्या मुलानें विचारलें.

"हा लगाम मी तुला देतों. थोड्या वेळानें एक पांढरा घोडा येथें येईल. तो रोज येथें चरायला येतो. तूं त्याला हा लगाम घालून तुला कोठें जायचें आहे तें सांग, तो तुला एका क्षणांत पोंचता करील. तुझें काम पुरें होईपर्यंत तूं त्याला ठेवून घे आणि राजकुमारीबरोबर परत ये." असें सांगून नागसांप नाहींसा झाला.

सकाळीं उजाडतांच एक सुंदर घोडा आकाश मार्गें त्या जागीं उतरला व चरूं लागला. वजिराच्या मुलानें त्याला लगाम घातला आणि वर बसून म्हणाला—"मला इराण देशाच्या बादशाहाच्या राजवाड्यांत पोंचता कर."

क्षणार्धांत घोडा इराणच्या बादशाहाच्या राजवाड्यांत पोंचला. "आतां मी तुझी आठवण काढीन तेव्हां हजर हो!" असें सांगून वजिराचा मुलगा घोड्यावरून खालीं उतरला. घोडा अदृश्य झाला.

वजिराचा मुलगा राजवाड्यांत न जातां एका म्हातारीच्या दुकानांत शिरला व तिच्याजवळ त्या गांवची माहिती विचारली. म्हातारी म्हणाली—"सात फण असलेल्या नागसांपानें राजकन्येला मागणी घातली. बादशाहानें नकार दिला. तेव्हांपासून नाग-सांपाचें बादशाहाशीं वितुष्ट आलें. आतां

हें वितुष्ट केव्हां व कसें मिटणार त्या खुदावंद करीमलाच माहीत. नागसांपाच्या भीतीनें बादशाहानें आपल्या मुलीला राजवाड्यांत न ठेवतां आणखी एका जागीं ठेवलें आहे."

"तुम्हांला माहीत आहे का आजी ती जागा?" वजिराच्या मुलानें विचारलें.

"हें पहा, तें एक मोठें गुपित आहे! राजवाड्याच्या उद्यानांत एक लहानसें घर आहे. त्यांत राहते राजकन्या. उद्यानावर नेहमीं कडक पाहारा असतो." म्हातारी म्हणाली.

ज्या मुलीवर इतकी कडक नजर आहे तिला उचलून नेणें म्हणजे थट्टा नव्हे. म्हणून वजिराचा मुलगा मजुराचा वेष करून उद्यानांत शिरला. तो पाहारेकऱ्यांना म्हणाला—"बागेंत काम करायला आलों आहें." त्यांनीं त्याला माळ्याकडे पाठविलें. माळ्यानें तो एक तरुण हुशार मुलगा आहे हें पाहून झाडांना पाणी घालणाऱ्या नोकरांवर नजर ठेवायला त्याला नेमलें.

वजिराच्या मुलाचें सौंदर्य त्या वेषांत लपलें नाहीं. राजकन्येनें त्याला पाहिलें व तो खिडकीजवळ येऊन काम करवीत असतां तिनें त्याला विचारलें—"कोणरे बुवा तूं? आणि इकडे कसा काय आलास?"

"मी तुर्कस्तानाच्या वजिराचा मुलगा. मी दोघां सात फण असलेल्या नागसांपांना ठार केलें आहे. तिसऱ्या नागसांपाच्या सांगण्यावरून इकडे आलों आहें." वजिराचा मुलगा म्हणाला.

सात फणवाल्या नागाचें नांव ऐकतांच राजकन्येचा चेहरा पांढरा फट्ट पडला.

पण वजिराचा मुलगा म्हणाला—"तूं भिऊं नकोस. तूं माझ्याबरोबर आलीस तर त्याला खात्रीनें ठार करतां येईल."

त्याच्या बोलण्यावर राजकुमारीचा विश्वास बसला आणि ती रात्रीं त्याच्याबरोबर पळून गेली. दोघें उद्यानाच्या मागच्या दारानें बाहेर निघून गेलीं.

वाटेंत वजिराचा मुलगा म्हणाला—"त्या सांपाचा जीव कोणत्यातरी गुप्त स्थानीं आहे. नाहींतर मी त्याला केव्हांच ठार केला असता. तुला त्या गुप्तस्थानाची माहिती काढून घेतां येईल का? तूं मी सांगतों तसें कर. तूं रडण्याचें सोंग कर. सारखी रडत रहा. तो विचारील, रडण्याचें कारण काय? तेव्हां सांग, चहूंकडे त्याचे शत्रू आहेत. त्याचा जीव घेण्यास टपले आहेत. त्याचा जीव त्यांनीं घेतला तर तूं काय करणार? नंतर तुझे वडील तरी तुला परत घरांत पाऊल टाकूं देतील कां? असें सांगून जास्तच मोठ्यानें रडूं लाग. तुला धीर देण्यासाठीं तो त्याचा जीव कोठें आहे हें सांगेल. तूं तें मला सांग. पुढचें मी पाहून घेईन."

बादशाहाच्या मुलीनें वजिराच्या मुलानें सांगितल्याप्रमाणें रडण्याचें सोंग केलें आणि सांपानें त्याचा जीव समुद्रापलीकडे एका किल्ल्यांत एका सिंहाच्या पोटांत असल्याचें तिला सांगितलें.

तें कळतांच वजिराच्या मुलानें आपल्या जवळचा लगाम काढून घोड्याचें स्मरण केलें. त्याबरोबर घोडा प्रगट झाला. वजिराचा मुलगा त्याच्या पाठीवर बसून क्षणार्धांत समुद्रापलीकडच्या किल्ल्यांत जाऊन पोंचला. किल्ल्यांत पाऊल टाकल्याबरोबर त्याला खायला तो सिंह गुरगुरत त्याच्या अंगावर धांवला. वजिराचा मुलगा त्याला ठार करण्यासाठीं तयार होताच. त्यानें तलवारीनें त्याचें डोकें उडवलें व त्याच्या पोटांत तलवार भोसकली. त्याच्यांतून एक कबूतर बाहेर आलें व उडूं लागलें. परंतु वजिराच्या मुलानें त्याला धरलें.

तो त्या कबुतराला धरून पुन्हां घोड्यावर बसून सांप रहात असे त्या जागीं येऊन पोंचला. त्याच्या हातांत कबुतराला पाहून नागसांप थरथर कांपूं लागला.

"तो माझा जीव आहे. तो एकदां माझ्या हातांत दे. मी जन्मोजन्मीं तुझी आठवण काढीन." सांप म्हणाला.

वजिराच्या मुलाला त्याचा कावा कळला नाहीं. तो तें कबूतर सांपाला देऊं लागला. परंतु बादशाहाच्या मुलीनें त्याच्या हातांतून कबूतराला हिसकावून घेतलें. त्याचा गळा मुरगळून त्याला दूर जमिनीवर फेंकून दिलें. त्याबरोबर नागसांपानें जमिनीवर अंग टाकलें.

वजिराचा मुलगा राजकन्येला बरोबर घेऊन घोड्यावर बसून बादशाहाच्या राजवाड्यांत आला. आपल्या शत्रूला वजिराच्या मुलानें ठार केलें असल्याचें ऐकून बादशाहाला आनंद झाला. त्यानें आपल्या मुलीचें लग्न तिचें रक्षण करणाऱ्या वजिराच्या मुलाशीं करून दिलें.

परोपकारी गोपाळ

गोपाळच्या गांवीं किराण्या मालाचें दुकान उघडण्यासाठीं म्हणून एका गांवच्या पढरी नांवाच्या एका तरुण माणसानें कांहीं पैसे जमविले होते. परंतु त्याला शंभर रुपयाची तूट भासली. त्याला आपल्या गांवकऱ्यांकडून ती रक्कम मिळाली नाहीं. तेव्हां त्याचा एक मित्र त्याला म्हणाला— "अरे डोक्याला इतका त्रास द्यायची गरजच काय? तूं ज्या गांवीं दुकान उघडणार आहेस त्याच गांवीं परोपकारी गोपाळ राहतो. त्याच्याकडे जाऊन मागितलेस तर तो नाहीं का देणार? त्याच्या गांवच्या लोकांच्या सोयीसाठीं तू दुकान काढतो आहेस याहून जास्त परोपकार काय असणार. म्हणून तो खात्रीनें देईल व परत कधीं मागणार देखील नाहीं.

पंढरीला तो सल्ला पसंत पडला व तो गोपाळकडे गेला. त्यानें शंभर रुपये मागितले तेव्हां गोपाळनें त्याला विचारलें— "दान म्हणून मागतो आहेस कीं कर्ज म्हणून?" गोपाळचा तो प्रश्न ऐकून पंढरीला आश्चर्यच वाटलें. त्याचें कारण असें झालें कीं गोपाळ एकदां आपल्या गुरुजींकडे गेला होता. तेव्हां गुरुजींनीं गोपाळच्या दानधर्माविषयीं सविस्तर चवकशी केली व उपदेश केला—"हें पहा, हें जग आहे. दान करतांना पात्र व अपात्र पाहून दान करावें. लुळ्या पांगळ्यांना दान करावें. धड धाकट माणसांना दान काय करायचें? फार तर कर्ज द्यावें. ती सुद्धां मदतच आहे. नंतर कर्जाऊ दिलेले पैसे परत मिळविण्याचा यत्न न केल्यास कर्जदाराच्या

माथीं जेवढें पाप असतें तेवढेंच कर्ज देणाऱ्याच्या माथीं पण लागतें."

गुरूचा तो उपदेश लक्षांत ठेवूनच गोपाळनें तो प्रश्न पंढरीला केला होता. पंढरी ऐटींत म्हणाला—"कोणासमोर भीक मागण्याची स्थिति अजून तरी आली नाहीं. मी कर्जाऊ पैसेच मागत आहें. तीन महिन्यांनीं व्याजासकट सर्व रकम परत करीन. किती टके व्याज तेवढें सांगा."

"अरे तीन महिन्यांनीं तूं देणार आहेस ना, मग व्याजबीज काय? मूळ रकम आणून दिलीस कीं पुरें." गोपाळ म्हणाला.

"मग कागद लिहून देऊं का?" पंढरीनें विचारलें.

"तुला स्वतःच्या शब्दावर भरंवसा नसेल तर दे." गोपाळ म्हणाला.

पंढरी शंभर रुपये घेऊन गेला. गोपाळनें, काणत्या तार खेला पंढरीला शंभर रुपये दिले तें एका वहींत टिपून ठेवलें.

पंढरीनें स्वतः कबूल केलेली तीन महिन्यांची मुदत संपली. परंतु त्यानें पैसे परत केले नाहींत. कारण त्यानें पाहिलें कीं गोपाळचा दानधर्म चालू होता. फक्त त्यानें पैसे मागितले तेव्हांच गोपाळनें कर्जाची गोष्ट काढली होती.

गोपाळनें एक वर्षभर वाट पाहिली व पैसे परत न आलेले पाहून तो पंढरीकडे गेला. म्हणाला—"गृहस्था! तूं पैसे घेऊन एक वर्ष होऊन गेले. तीन महिन्यांनीं परत करतों म्हणाला होतास. पण तूं पैसे परत करण्याचें नांवच काढलें नाहींस? दुकान नीट चाललें आहे ना?"

"आहे, बरें चाललें आहे. पण हातांत पैसा राहील तर ना. मी लवकर स्वतः परत आणून देईन. तुम्हीं उगीच तसदी कशाला घेतां?" पंढरी म्हणाला.

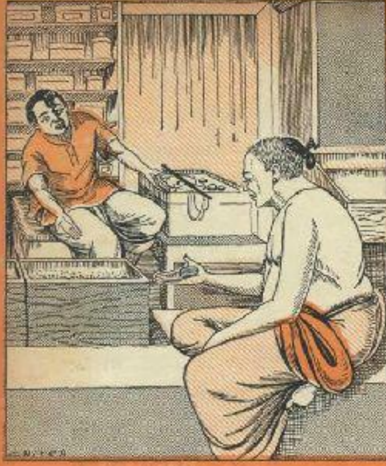
"हें पहा, तुला देणें शक्य नसेल तर तसें सांग. दान केले म्हणून समजून मी गप्प बसेन." गोपाळ म्हणाला.

त्यावेळीं दुकानांत चार माणसें उभी होतीं. त्यांच्यासमोर गोपाळनें तसें म्हटलेलें पंढरीला आवडलें नाहीं. म्हणाला—"छे! हें काय बोलतां? कर्जाऊ म्हणून घेतले तर ते कर्जाऊच आहेत." असें सांगून तो गोपाळला जरा बाजूला घेऊन जाऊन म्हणाला—"सर्व रकम एकदम देणें थोडें जड जात आहे, हो! दहा दहाचा हप्ता दर महिन्याला देतों."

गोपाळ त्याला कबूल झाला. पंढरीनें पहिला हप्ता म्हणून दहा रुपये देऊन गोपाळला निरोप दिला. त्यानंतर दर महिन्याला तो दहा रुपये देऊं लागला.

कर्ज म्हणून घेतलेले पैसे गोपाळला परत द्यावे लागले या गोष्टीचा राग पंढरीच्या मनांत होता. तो निरनिराळ्या प्रकारें गोपाळची नालस्ती करूं लागला. गोपाळ दुकानांत येऊन प्रत्येक वेळीं दहा रुपये घेऊन जाई तेव्हां कोणीतरी दुकानांत असेच. त्यांना पंढरी म्हणे—"हा या गांवचा एक मोठा मनुष्य. दानी कर्ण म्हणवितो

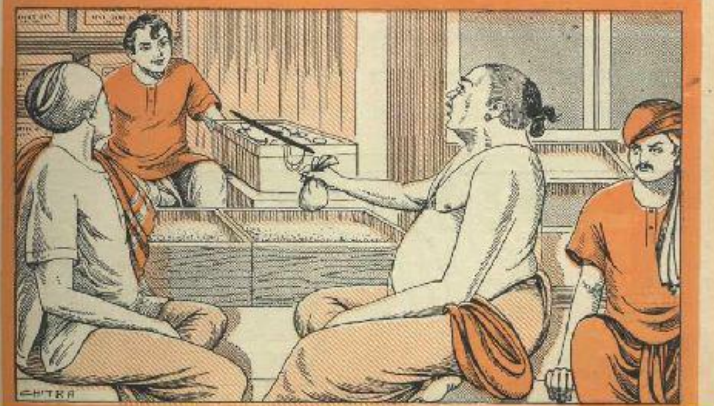
स्वतःला. मी एकदां शंभर रुपये याच्याकडून घेतले होते त्याचे व्याज दहा रुपये दर महिन्याला वसूल करतो आहे."

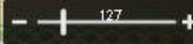
गोपाळच्या विरुद्ध पंढरीनें जें खोटें सांगितलें तें ऐकून गोपाळला ओळखणाऱ्या लोकांना आश्चर्य व वाईट वाटलें. त्यांत राघवशेट नांवाचे गोपाळचे एक स्नेही होते. त्यांच्याजवळ देखील पंढरीनें तसेंच कांहीं तरी खोटें सांगितलें. तें ऐकून राघवशेट त्यालाच रागावले. तें ऐकून पंढरी म्हणाला— "हें पहा, राघवशेट ! गोपाळरावांना व्याजाची रक्कम मला किती कष्टानें द्यावी लागत आहे, हें माझें मलाच माहीत. हें कर्ज फिटेपर्यंत सुखाचा एक घास घशाखालीं उतरत असेल तर शपथ. मी बायकोचे दागिने विकून हें कर्ज फेडून टाकण्याचा विचार करीत आहें. तुम्ही चांगली किंमत मिळवून दिलीत तर तुमचे आभार मी मानीन." असें सांगून त्यानें खरोखरच बायकोचे दागिने राघवशेटच्या समोर आणून ठेवले.

खरी गोष्ट अशी होती कीं पंढरीचा व्यापार वाढत चालला होता. भांडवल जास्त हातांत राहालें तर व्यापारांत वाढ होईल व फायदा पण होईल, या हेतूनें त्यानें बायकोचे सर्व दागिने विकून भांडवल वाढविण्याच्या विचारानें राघवशेट यांच्याकडे दागिने गहाण ठेवून पैसे मागितले. राघवशेटला त्याचें बोलणें खरें वाटलें. परंतु गोपाळवर त्याचा जो विश्वास होता तो कसा कमी होणार? गोपाळकडे जाऊन त्यानें पंढरीकडून व्याजाचे किती पैसे घेतले होते हें विचारलें. गोपाळनें खरें खरें तें सांगून टाकलें. म्हणाला—"मी त्याला शंभर रुपये दिले होते व त्यानें तीन महिन्यांच्या आंत परत करतों म्हणून वचन दिलें होतें. एका वर्षानंतर मी जाऊन विचारलें तेव्हां म्हणाला, दहा दहा रुपयांच्या हप्त्यानें फेडतों. त्यानें आतांपर्यंत नव्वद रुपये मला परत केले आहेत. त्यानें आणखी दहा रुपये दिले तर कर्जाची रक्कम फिटेल. मी व्याज मागितलें नव्हतें व मला त्याची अपेक्षा पण नाहीं."

तें ऐकून राघवशेटला राग आला. पंढरीनें असें खोटें कां बोलावें? तो गोपाळला म्हणाला—"उद्यां, दहा वाजतां मेहरबानी करून तुम्ही पंढरीच्या दुकानावर या. तो उरलेले सर्व पैसे परत करणार आहे." राघवशेटनें तसें कां सांगितलें गोपाळला कळलें नाहीं. परंतु राघवशेट व्यापार धंद्यांत चोख होता. म्हणून राघवशेटच्या विषयीं त्याच्या मनांत आदर वसत असे. म्हणून गोपाळनें पंढरीच्या दुकानांत जायचें कबूल केलें."

दहा वाजायला दहा मिनिटें कमीच होतीं, राघवशेट पैसे एका पिशवींत घालून गांवांतल्या दोघां प्रमुख व्यापाऱ्यांना बरोबर घेऊन पंढरीच्या दुकानावर हजर झाला. म्हणाला—"हे घे पंढरी! तुझ्या दागिन्यांचें पैसे. गोपाळकडून घेतलेलें कर्ज फेडून मोकळा हो कसा!"

इतक्यांत गोपाळ तेथें आला. राघवशेट त्याला म्हणाला–"या, गोपाळराव! आम्ही तुमच्याच विषयीं बोलत होतों. पंढरीनें तुमचें कर्ज फेडण्यासाठीं बायकोचे सर्व दागिने विकून टाकले. तुमचा तगादा नकोसा झाला होता बिचाऱ्याला. एक ल्हानसा व्यापारी आणि इतकें व्याज देणें त्याला शक्य होईल का? तुम्हीच विचार करा. हे घ्या मुद्दल शंभर रुपये आणि दहा महिन्यांचें व्याज दहा रुपये, एकूण रुपये एकशें दहा." तो गोपाळला एकशें दहा रुपये देऊं लागला.

गोपाळनें चकित होऊन विचारलें–"अहो हे काय राघवशेट? अहो, पंढरीनें माझ्याकडून फक्त शंभर रुपयेच घेतले होते व एकदम सर्व रुपये देतां आले नाहींत म्हणून दर महिन्याला दहा दहा रुपयाप्रमाणें परत करीत होता. मला फक्त दहा रुपयेच मिळणें बाकी आहेत. वर हे शंभर रुपये कसले?"

ती गोष्ट राघवशेटला गोपाळकडून पूर्वींच कळली होती. पण ग्रामस्थांना माहीत नव्हती. त्यांचीदेखील समजूत अशीच होती कीं गोपाळ गरिबाकडून दर महिन्याला दहा रुपये व्याजाचे वसूल करीत होता. परंतु गोपाळला बदनाम करण्यासाठीं पंढरी तें सांगत होता हें त्यांना माहीत नव्हतें. त्यांना पंढरीचा राग आला व त्यांनीं त्याची छान हजेरी घेतली.

गोपाळ फक्त दहाच रुपये घेऊन निघून गेला. पंढरीची मान खालीं करण्याचा हेतु त्यांच्या मनांत नव्हता. त्या दिवसापासून पंढरीच्या दुकानांत गिऱ्हाइक कमी होऊं लागले व त्याला व्यापारांत तूट येऊं लागली.

राजकन्या हंसली

एका राजाला एक सुंदर मुलगी होती. तिच्या सौंदर्याची प्रसिद्धी देशभर होती. मोठमोठ्या राजघराण्यांतील राजकुमार तिला पहायला आले. पण ती त्यांपैकीं कोणाशीं बोलायला किंवा भेटायला तयार नव्हती. ती कधीं कोणाशीं बोलत नसे कीं हंसत खेळत नसे. तिच्या चेहऱ्यावर स्मित म्हणून कोणाला कधीं दिसलें नाहीं.

आपल्या मुलीनें मोठमोठ्या घराण्यांतल्या राजकुमारांशीं लग्न करण्याचें नाकारल्यावर राजानें जाहीर केलें कीं जो कोणी माझ्या मुलीला हंसवील त्याच्याशीं मी तिचें लग्न करून देईन व त्याला आपलें अर्धें राज्य देऊन टाकीन.

तें ऐकून कित्येक लोक आपल्या भाग्याची परीक्षा करून गेले. लंगडे, कुबडे, खुजे, विदूषकसुद्धां येऊन गेले. पण त्यांपैकीं एक जणदेखील तिला हंसवूं शकला नाहीं. तेव्हां राजानें नवीन नियम केला प्रयत्न करून हारणाराला तीन तीन फटके दिले जातील. तेव्हांपासून कोणी पुढें पाऊल टाकायला धजलाच नाहीं.

परंतु राजाच्या किल्ल्या लगतच्या एका गांवीं एक गरीब शेतकरी रहात असे. त्याला तीन मुलें होतीं. त्यानें मोठ्या मुलाला बोलावून भाग्याची परीक्षा करून यायला सांगितलें. त्याच्या अंगांत पुष्कळ व्यंग्यें होतीं व त्याला पाहूनच लोक हंसत. म्हणून शेतकऱ्यानें त्याला पाठविलें.

शेतकऱ्याचा मुलगा राजाकडे गेला व म्हणाला–"मी हंसवितों राजकन्येला." राजाला थट्टाच वाटली. त्यानें त्याला यत्न

सौ. मंगला तारकर

करून पहायला सांगितलें. पण त्याला यश आलें नाहीं व तीन फटके खावे लागले.

शेतकऱ्यानें त्यानंतर आपल्या दुसऱ्या मुलाला पाठविलें. त्याचा एक पाय लहान होता व एक लांब, मग त्याची चालण्याची ढब पाहून हंसूं कां नाहीं येणार ? तो राजाकडे गेला व राजानें त्यालादेखील यत्न करून पहायला सांगितलें. पण त्यालादेखील यश आलें नाहीं व तीन फटक्यांची शिक्षा झाली. तो घरीं परत आला.

शेतकऱ्यानें आपल्या तिसऱ्या मुलाला पाठविलें. त्याचें नांव होतें संगू. अकल नांवाची वस्तु त्याच्या गांवीं देखील नव्हती. त्याला कांहीं काम येत नसे. पण मजा अशी कीं तो स्वतःच जायला तयार झाला. शेतकरी त्याला पाठवायला तयार नव्हता. पण मुलानें हट्टच धरल्यावर बापानें त्याला जायला परवानगी दिली.

तिसरा मुलगा राजवाड्यांत जाऊन राजाला म्हणाला—"महाराज ! मला राजवाड्यांत कांहीं तरी काम द्यावें. राजानें त्याला नदीवरून कावडीनें पाणी भरण्याचें काम दिलें.

एकदां तो नदीवर जाऊन पाणी भरूं लागला तेव्हां भांड्यांत एक मासा आला. तो घेऊन जात असतां वाटेंत त्याला एक म्हातारी भेटली. तिच्या हातांत एक बदक होतें. तें बदक सोनेरी रंगाचें होतें व दिसायला फारच सुंदर होतें.

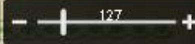
संगू म्हातारीला म्हणाला—"आजी बाई ! तुमच्या जवळचें तें बदक किती सुंदर आहे हो ! मला कां नाहीं देऊन टाकीत ?"

म्हातारीनें त्याच्या भांड्यांतला मासा पाहून त्याला बदकाऐवजीं मासा देतोस कां म्हणून विचारलें. संगू त्याला कबूल झाला. म्हातारीनें मासा घेऊन त्याला तें बदक देऊन टाकलें व म्हणाली—"हें साधें बदक नाहीं बरं का ! याला कोणी हात लावला व तूं म्हणालास कीं, चिकटूनचा जा व बरोबर ये !' तर तो मनुष्य बदकाला चिकटून जाऊन त्याच्याबरोबर येईल."

"छान, छान ! असें बदक असल्यावर वाटेल तितके मासे धरतां येतील नाहीं." असें सांगून संगू तें बदक घेऊन राजवाड्याकडे निघाला. वाटेंत त्याला आणखी एक म्हातारी भेटली. म्हणाली—"किती सुंदर आहे रे तुझें बदक !" आणि बदकाच्या अंगावर हात फिरवूं लागली. लगेच संगू म्हणाला—"चिकटून जा आणि बरोबर ये !" म्हातारीच्या हात बदकाला चिकटला व तिला बदकाबरोबर यावें लागलें.

ते थोडे अंतर चालत गेले. समोर एक मनुष्य येत असलेला दिसला. त्याचें त्या म्हातारीशीं भांडण झालें होतें. त्यानें म्हातारी नजरेस पडतांच तिला लात मारली. त्याबरोबर संगू म्हणाला—"चिकटून जा व बरोबर ये !" त्याचा पाय म्हातारीच्या अंगाला चिकटला व त्याला लंगडत चालावें लागलें. एका लोहारानें लंगडत चालणाऱ्या आपल्या मित्राला ओळखलें व त्याला

सोडविण्यासाठीं म्हणून त्याचा हात धरून ओढलें. लगेच संगू म्हणाला—"चिकटून जा आणि ये बरोबर!"

अशा तऱ्हेनें ही मिरवणूक राजवाड्यांत पोंचली. ते राजवाड्याच्या मागच्या दारानें आंत शिरले. त्यांचा ओरडा ऐकून राजवाड्यांतल्या सैंपाकिणी गंमत पहायला धांवल्या. त्यांच्या हातांत पळी व झारा होता. संगूच्या हातांतलें बदक पाहून एक म्हणाली—"काय पण गोजिरवाणें आहे हें बदक, आणि बदकाच्या अंगावर हात फिरवायला निघाली." पण लोहार म्हणाला—"बदकाला हात लावूं नकोस!"

तें ऐकून एक सैंपाकीण म्हणाली—"कोणरे तूं, मधें चोंबडेपणा करायला? माकड कुठलें!" आणि आपल्या पळीनें तिनें लोहाराला मारलें. त्याबरोबर संगू म्हणाला—"चिकटून जा आणि बरोबर ये!" झालें सैंपाकिणीला पण त्या मिरवणुकीबरोबर चालावें लागलें. त्या सर्वांना राजवाड्याच्या आंतल्या पटांगणांत घेऊन जाऊन संग त्यांना सरकशीच्या घोड्यासारखा गोल फिरवूं लागला. तें अद्भुत दृश्य पाहून राजवाड्यांतली कुत्रीं भुंकूं लागलीं. खूप गर्दी जमली गंमत पहायला. राजा, राजकुमारी व दासी वरच्या मजल्यावरून ती गंमत पाहूं लागली. राजकुमारीनें तें दृश्य पाहिलें व तिला हंसूं आवरेना. इतकी हंसूं लागली कीं हर्षरोग तर नाहीं झाला असें राजाला वाटलें. सहस्रावधि लोकांनीं आपल्या डोळ्यांनीं राजकन्येला हंसतांना पाहिलें व म्हणाले—"राजकन्या हंसली!"

राजानें वचन दिल्याप्रमाणें संगूशीं तिचें लग्न करून दिलें.

वीरसिंह

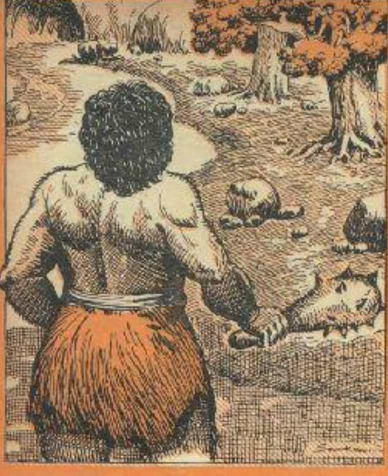
एका गांवीं चांभाराचें एक घर होतें. चांभाराला एकच एक मुलगा होता. मुलगा हुशार होता. वाडवडिलांचा धंदा चांभाराचा. तो त्यानें शिकून घेतला व त्यांत प्राविण्य संपादन केलें. परंतु वयांत आल्यावर त्याला त्याचें तें जग लहान भासूं लागलें. त्यानें खुल्या आकाशांत आपल्या पंखांची शक्ति आजमावून पाहण्याचें ठरविलें. त्यानें आपलें नांव वीरसिंह ठेवून घेतलें व बहादूर शिपायाला शोभतील अशी वस्त्रें व एक तलवार विकत घेतली. नंतर भाग्याची परीक्षा करून घेण्यासाठीं राजधानींत आला. तो राजाला म्हणाला—"महाराज! माझें नांव वीरसिंह सैन्यांत भर्ती होऊन आपल्या राजाची सेवा करण्यासाठीं आलों आहें."

राजानें चकित होऊन चांभार तरुणाकडे न्याहाळून पाहिलें व म्हणाला—"म्हणजे तूं आजपर्यंत कधीं युद्धांत भाग घेतलेला नाहींस! पण तुझा उत्साह पाहून मी तुला नोकरीला ठेवून घेतों. राजधानी नजीकच्या रानांत एक राक्षस राहातो. त्यानें कित्येक लोकांना आजपर्यंत खाऊन टाकलें आहे. रोज एका दोघांना तो खातो. त्याला ठार करण्याची कामगिरी मी तुझ्यावर टाकतों. आहेस का तयार?"

"तयार आहें! मला यश मिळालें तरी किंवा त्याच्याशीं युद्ध करीत असतां मेलों तरी माझ्या कुळाचें नांव उज्ज्वल होईल." चांभार तरुण म्हणाला.

"त्या राक्षसाला ठार करण्यासाठीं आजपर्यंत मी अनेक तरुणांना पाठविलें. परंतु

श्री सा. स. मोहिते

त्या राक्षसानें त्या सर्वांना खाऊन टाकलें. म्हणून बजावून ठेवतों." राजा म्हणाला.

"मी त्या राक्षसाचें डोकें आणून महाराजांच्या पायांवर ठेवतों." वीरसिंह ताठ उभा राहून म्हणाला.

वीरसिंह शूर होता व साहसी पण होता. तरी त्या क्रूर राक्षसाचें वर्णन ऐकून थोडा घाबरला. परंतु एक गोष्ट त्याला आठवली. राक्षसांच्या अंगांत शारीरिक बळ किती असलें तरी बुद्धी शून्यच असते. त्यानें तांदुळाची पिठी घेतली आणि पिठींत राख घालून त्याचे दगडासारखे गोळे करून घेतले. रानांत कांहीं अंतर चालून गेल्यावर त्याला राक्षसाचें घर दिसलें. तो त्या घराजवळ एका झाडावर चढून राक्षसाची वाट पहात बसला.

सूर्यास्ताच्या सुमारास राक्षस येत असल्यासारखें वाटलें. जमीन हादरूं लागली. राक्षस झाडाच्या ज्या फांद्या बाजूला सारी त्या तुटूनच जात. झाडावर बसलेले पक्षी घाबरून ओरडत उडूं लागले. वीरसिंह बसला होता त्या झाडाजवळ राक्षस आला तेव्हां त्याला नरगंध आला व तो थबकला आणि "हं" असें म्हणून वीरसिंहाकडे पाहूं लागला. "तूं तेथें बसला आहेस होय? उतर खालीं! नाहींतर झाडासकट तुला उचलून दूर फेंकून देईन." राक्षस म्हणाला.

"थांब जरा, हा आलोंच तुझ्या समाचाराला. जगांत माझ्यासारखा बलवान दुसरा कोणी नाहीं, हें माहीत नसेल तुला कदाचित. तूं अजून मला ओळखलेलें दिसत नाहीं. माझें नांव वीरसिंह आहे." वीरसिंह म्हणाला.

"खरें वाटत नाहीं मला!" राक्षस म्हणाला.

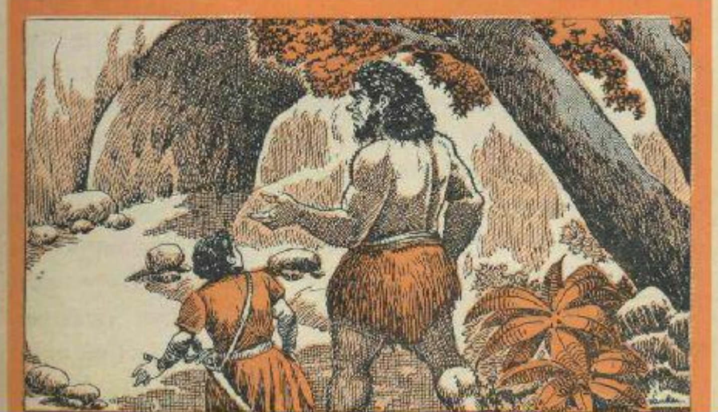
"खरें वाटत नाहीं तर नीट डोळे उघडून पहा. हे पाहिलेस माझ्या हातांतले दगड, चुरा करून टाकतों यांचा तुझ्यासमोर." असें सांगून वीरसिंहानें ते गोळे काढले व दोन्ही हातांनीं ते फोडून त्यांचा चुरा फेंकून दिला.

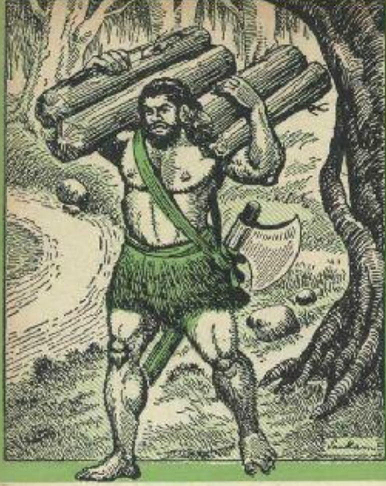
राक्षसाला वीरसिंहाच्या शक्तीवर विश्वास बसेना. परंतु मनांतल्या मनांत तो घाबरला खरा. तरी एवढासा मनुष्य हा, दगडाचा चुरा कसा काय करतो बुवा? अशी शंका त्याच्या मनांत राहून गेली.

"तूं एवढा शक्तिवान आहेस म्हणतोस तर ये खालीं. चल माझ्या घरीं. आपण बरोबर राहूं. तुला माझ्या घरीं चांगलें पंच पक्वान्नांचें जेवण मिळेल." राक्षस म्हणाला.

वीरसिंह झाडावरून खालीं उतरला. दोघे राक्षसाच्या घरीं गेले. पण घरीं गेल्यावर राक्षस म्हणाला—"अरे हो, पण सैंपाकाला लाकडेंच नाहींत. जाऊन घेऊन येतोस का लाकडें?"

"खोड झाडाचें झाडाच्या फांद्या कीं काय आणूं? तीं झाडें दिसत आहेत ना त्यांतलें एक उपटून घेऊन येऊं का? टाकीन तुझ्या अंगणांत." वीरसिंह म्हणाला.

राक्षसानें विचार केला कीं यानें सारें झाड उपटून आणून टाकलें तर आणखी काय मोडतोड करील कोणास ठाऊक? म्हणाला—"राहूं दे, कांही जरूर नाहीं. मीच जाऊन लाकडें घेऊन येतों."

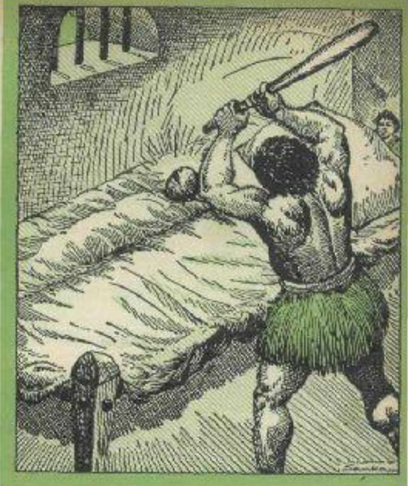
राक्षस कुऱ्हाड घेऊन गेला आणि चार ओणकीं तोडून घेऊन आला. लाकडें सैंपाक घराजवळ टाकीत म्हणाला—"पण पाणी आहे कोठें सैंपाकाला?" बालडी भरून पाणी घेऊन येतोस का विहिरीवरून?"

"बालडी भर पाणी? अरे चांगलें बळकट दोरखंड असेल एखादें तर दे. विहीरच उचलून घेऊन येतों. आपल्या अंगणांत विहीर ठेवून घे कायमची." वीरसिंह म्हणाला.

राक्षसाला शंका वाटली कीं हा काय गप्पा मारतो आहे कीं म्हणे, विहीरची विहीर घेऊन येतों. पण त्यानें पुन्हां विचार केला कीं खरोखरीच घेऊन आला तर! म्हणून म्हणाला—"राहूं दे, मीच घेऊन येतों, पाणी." असें सांगून राक्षस स्वतःच एक मोठी बालडी घेऊन गेला.

त्या दिवशीं रात्रीं झोंपण्याची वेळ होई-पर्यंत वीरसिंह आपल्या शक्तीच्या बल्गना करून राक्षसाला भीति दाखवीत राहला आणि राक्षसाचें भय वाढतच राहालें. राक्षसानें रात्रीच्या रात्रीं वीरसिंहाला वाटेला लावण्याचें मनाशीं ठरविलें. म्हणाला—"माझ्याकडे झोंपायला एकच एक पलंग आहे. आपण दोघे त्याच्यावर झोंपूंया. तूं एका बाजूला पडून राहा." वीरसिंह त्याला कबूल झाला.

राक्षसाचा तो पलंग फारच मोठा होता. राक्षस एका बाजूला झोंपल्यावर वीरसिंह दुसऱ्या टोंकाला झोंपण्याचें सोंग करून पडून राहाला. परंतु थोड्या वेळानें त्यानें तो झोंपला होता त्या जागीं एक भोपळा

ठेवून दिला व स्वतः पलंगाखालीं जाऊन बसून राहाला.

थोड्या वेळानें राक्षसाची झोंप मोडली. त्यानें विचार केला वीरसिंहाला झोंप लागली असावी. त्यानें एक पहार घेतली व भोपळ्याला वीरसिंहाचें डोकें समजून दणा-दण मारूं लागला. त्याला वाटलें कीं सुटलों एकदांचा.

राक्षसानें पहार दूर फेंकून दिल्याचा आवाज ऐकून वीरसिंह पलंगाखालून उठला व भोपळ्याचे तुकडे बाजूला सारून पुन्हां आपल्या जागीं झोंपत म्हणाला—"या पलंगांत ढेंकूण फार आहेत बुवा! रात्रभर झोंप नाहीं मला."

तें ऐकून राक्षसाला घाम सुटला. आतां यांच्या हातांतून आपला जीव वांचविणें कठीण, अशी त्याच्या मनाची खात्री झाली. तो स्वतः जाईल तेव्हां खरा.

दुसऱ्यादिवशीं राक्षसानें भीतभीत वीर-सिंहाला विचारलें—"कायरे बुवा! आज तूं काय खाणार? रात्रीं तूं अगदींच बेतानें जेवलास म्हणून विचारतों.

"हें पहा, काल रात्रीं तूं भेटलास त्याच्या आधीं मी दोन रानटी रेडे खाल्ले होते, म्हणून मला भूक नव्हती. आज तूं जितकें खाशील तितकें मी खाईन. ठरली मग दोघांची पैज!" वीरसिंहानें विचारलें.

राक्षसानें दोन मोठीं तपेलीं भरून भात केला. मणभर वांगीं भाजी म्हणून शिजविली. सैंपाक झाल्यावर दोघे जेवायला बसले. भात व भाजी दोघांनीं अर्धी अर्धी वांटून घेतली. वीरसिंहानें आपल्या सदऱ्या-खालीं एक चामड्याची पिशवी ठेवली होती. त्या पिशवींत तो भात व भाजी राक्षसाची नजर चुकवून भरीत गेला. मधून मधून एकाध घास खाई.

जेवण संपलें राक्षसानें जेवढा भात व भाजी खाली होती तेवढीच वीरसिंहानें खाली होती हें पाहून राक्षसाला आश्चर्य वाटलें.

"परंतु मी भात भाजी चावल्याशिवाय गिळत गेलों होतों व तूं मात्र चावून चावून खात होतास. अर्थातच मी जिंकलों." वीरसिंह म्हणाला.

"सर्व तुझ्या पोटांत आहे तेव्हां तूं चावून चावून खालेंस कीं गिळत गेलास हें कळायला मार्ग? मी नाहीं कबूल करणार." राक्षस म्हणाला.

"पाहिजे तर मी आपलें पोट चिरून दाखवितों." असें सांगून वीरसिंहानें आपल्या अंगरख्याखालची पिशवी वरपासून खालपर्यंत चिरून टाकली. भात व भाजी बाहेर आली. "माझ्यासारखें तूंदेखील आपलें पोट कापून दाखविलेंस तर तूंच जिंकलास हें मी कबूल करीन." वीरसिंह म्हणाला.

राक्षस माघार घ्यायला तयार नव्हता. त्याला चेव चढला. त्यानें वीरसिंहाचा चाकू घेऊन आपलें पोट चिरलें आणि जागच्या-जागीं मरून पडला. वीरसिंहानें त्याचें डोकें कापून घेतलें व राजाला नेऊन दाखविलें. राजा त्याचा पराक्रम पाहून तइका खूष झाला कीं त्यानें राजकन्येचें लग्न त्याच्याशीं करून दिलें.

त्यानंतर वीरसिंहाच्या शौर्याची परीक्षा घेण्याची जरूरच पडली नाहीं. जे राक्षस जवळपासच्या रानांत रहात असत त्यांनीं वीरसिंहाच्या पराक्रमाच्या गोष्टी ऐकल्या व घाबरून दूरच्या रानांत पळून गेले. वीरसिंहच गादीला वारस होता म्हणून राजा मरण पावल्यावर तोच गादीवर बसला.

उत्तरकांड

या खेपेस कुबेर आपले दोघे मंत्री शुक्र व प्रोष्टपद यांना बरोबर घेऊन रावणाकडे आला. तो रागावलेला होताच. कुबेर रावणाला म्हणाला—"दुष्ट रावणा! मी तुला किती समजावून सांगितलें. पण तूं माझें एकदेखील ऐकलें नाहींस. अज्ञानवश कोणी विष खायला लागला तर त्याला त्याचीं फळें भोगावींच लागतात. तो सुटतो का? अजून तुझे डोळे उघडलेले दिसत नाहींत. नरकांत खितपत पडावें लागेल तेव्हां कळेल सारें. आतां तुला दुष्टांच्या पंक्तींत उभे करायला हरकत नाहीं. तुझ्याशीं बोलणें म्हणजे स्वतःला मूर्ख ठरविणें आहे."

नंतर दोघांचें द्वंद्वयुद्ध सुरू झालें. कुबेरानें रावणाचीं सर्व अस्त्रें निरुपयोगी करून टाकलीं. तेव्हां रावणानें मायारूप धारण केलें. कुबेराला अनेक रावण दिसूं लागले. खरा रावण कोणता हें कळायला मार्ग नव्हता. अर्थातच रावणाला कुबेरावर वार करायला चांगली संधी मिळाली. त्यानें कुबेराच्या डोक्यांत गदाप्रहार केला. कुबेर बेशुद्ध होऊन पडला तेव्हां त्याचे अनुयायी व देव त्याला उचलून घेऊन गेले व नंदनवनांत त्याची चिकित्सा केली.

अशा तऱ्हेनें रावणानें कुबेराला जिंकलें. त्याचें पुष्पक विमान त्यानें बळकावलें व

त्यांत बसून शरवण पर्वतावर गेला. तो सोन्याचा पर्वत सूर्यासारखा चमकत होता. पुष्पक विमान त्याच्यावर उतरूं लागलें पण एकाएकीं आकाशांतच थांबलें.

तें पाहून रावणानें आपल्या मंत्र्यांना विचारलें—"विमान एकाएकीं थांबण्याचें काय कारण?"

इतक्यांत शंकराचें वाहन महाबली नंदी पुढें येऊन म्हणाला—"दशग्रीवा! मागें फिर! या पर्वतावर शंकर पार्वती क्रीडा करीत आहेत. सुवर्ण, नाग, यक्ष, दैत्य, दानव, राक्षस यांपैकीं एकालाहि किंवा इतर कोणत्याहि प्राण्याला या पर्वतावर प्रवेश नाहीं."

तें ऐकून रावणाला भयंकर राग आला. म्हणाला—"होतो कोण तो शंकर?" असें म्हणून तो विमानांतून खालीं उतरून पर्वताच्या पायथ्याजवळ उभा राहाला. तेथें त्याला शंकर व कांहीं अंतरावर हातांत त्रिशूल घेऊन दुसऱ्या शंकरासारखा उभा नंदी दिसला. नंदीचें वानर मुख पाहून रावण मेघगर्जनेसारखा खदखदां हंसला.

नंदीला राग आला. तो म्हणाला—"तूं माझें वानरमुख पाहून हंसला आहेस. म्हणून माझें रूप असणारे व माझ्याच सारखे शक्तिशाली वानर तुला व तुझ्या कुळाला निर्मूल करतील."

रावणानें त्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केलें व पर्वताजवळ जाऊन नंदीला म्हणाला—"माझें विमान अडवणाऱ्या या पर्वताचा धुव्वा उडवतों पहा. तुला माझ्या शक्तीची कल्पना आहेसें दिसत नाहीं मला?" त्यानें पर्वताखालीं आपला हात घातला व तो उचलूं लागला. पर्वत हलला व थोडा वर उचलला गेला.

शंकर तें सर्व पाहून हंसला. त्यानें आपल्या पायाच्या अंगठ्यानें पर्वत थोडा दाबला. त्याबरोबर रावणाचीं बोटें पर्वताखालीं चेंगरलीं. बोटें दुखूं लागलीं म्हणून रावणाला जास्तच राग आला.

रावणाचे मंत्री चकित होऊन तें दृश्य पाहूं लागले. म्हणाले—"महाराज! शंकराला नमस्कार करून संतुष्ट करावें. त्याच्याशिवाय शरण नाहीं आपल्याला. त्याचा स्तोत्र पाठ करावा." म्हणून रावण कण्हत कुथत स्तोत्र पाठ करूं लागला.

शेवटीं शंकराची कृपा झाली. रावणानें आपला हात पर्वताखालून काढून घेतल्यावर शंकर म्हणाला—"रावणा! तुझें शौर्य पाहून व स्तोत्र ऐकून मी संतुष्ट झालों आहें. तुझा हात पर्वताखालीं चेंगरला तेव्हां तूं ओरडलास. तें ओरडणें ऐकून तुझें रावण नांव सार्थक ठरलें. आतां तुला जिकडे जावयाचें असेल तिकडे जा."

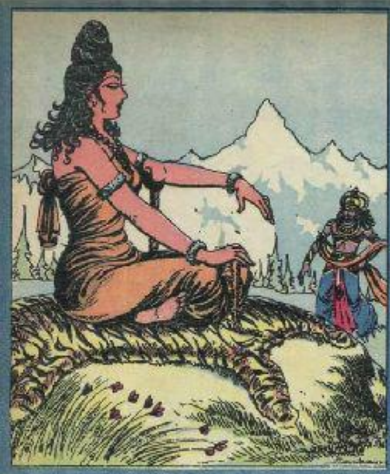
तें ऐकून रावण म्हणाला—"महादेवा! तूं माझ्यावर संतुष्ट झाला असशील तर मी जो वर मागेन तो दे. मला या पूर्वींच वरप्राप्ती झाली आहे. त्याप्रमाणें देव व मनुष्य यांच्या हातीं मला मरण येणें शक्य

नाहीं. ब्रह्मदेवानें मला दीर्घायुष्य दिलें आहे. मी तुझ्याजवळ शेषआयु व एक आयुध मागत आहें."

शंकरानें त्याला प्रसन्न होऊन शेषआयु व चंद्रहास नांवाचें खड्ग दिलें व म्हणाला—"ह्या खड्गाचा कधीं अपमान होता कामा नये. याचा अपमान ज्या वेळेस होईल त्याच घटकेला हें माझ्याकडे परत निघून येईल."

अशातऱ्हेनें शंकराकडून वरप्राप्ती करून घेऊन रावणानें चंद्रहास खड्ग मिळविलें. त्याचप्रमाणें रावण हें नवें नांव धारण

करून दशग्रीव पुष्पक विमानांत बसून पृथ्वी-वर हिंडूं लागला व सर्व राजांना त्रास देऊं लागला.

मोठमोठे शूर व बहाद्दर त्याच्याशीं युद्ध करून नष्ट झाले. समजूतदारांनीं, त्याच्याशीं युद्ध केल्यास जय मिळणार नाहीं, हें ओळखून त्याच्याशीं सख्य करून घेतलें किंवा त्याचें प्रभुत्व मान्य केलें.

असाच विश्वविजय करीत रावण हिमालय पर्वतावर गेला. तेथें त्याला अप्सरेसारखी सुंदर स्त्री दिसली. ती ऋषी मुनींसारखीं वल्कलवस्त्रें धारण करून तपश्चर्या करीत होती. रावण तिचें सौंदर्य पाहून तिच्यावर भाळला व तिला म्हणाला—“ हे सुंदरी ! तूं या तारुण्यांत तपश्चर्या कां करीत आहेस ? तुझें रूप पाहूनच आम्हां पुरुषांना स्वतःचें भान रहात नाहीं. मग हें खडतर व्रत तूं कां घेतलें आहेस ? ”

तिनें आपलें जीवनवृत्त रावणाला सांगितलें. म्हणाली—“ बृहस्पतीचा मुलगा कुशध्वज याची मी मुलगी. माझें नांव वेदवती. देव, राक्षस, यक्ष, गंधर्व अनेकांनीं मला मागणी घातली. परंतु माझ्या वडिलांना एकदेखील संबंध मान्य झाला नाहीं. कारण विष्णूलाच आपला जांवई करून घेण्याची इच्छा त्यांच्या मनांत होती. म्हणून चिडून जाऊन दंभ नांवाच्या एका राक्षसानें माझे वडील झोंपी गेले असतां त्यांचा वध केला. माझी आई माझ्या वडिलांबरोबर सती गेली. तेव्हांपासून मी आपल्या वडिलांची इच्छा पुरी व्हावी म्हणून मनांत विष्णूलाच आपला पती मानून येथें तपश्चर्या करीत आहें. समजलें रावणा ! आतां तुला जायला हरकत नाहीं.”

तें ऐकून रावणाला राग आला. तो विमानांतून उतरून जवळ येऊन तिला

म्हणाला—“ तुला गर्व चढलेला दिसतो आहे स्वतःच्या सौंदर्याचा व तपोबलाचा. म्हणूनच तुझें डोकें फिरलें आहे. नाहींतर तुझ्या-सारखी त्रिलोक सुंदरी वेड्यासारखी तपश्चर्या करीत बसली नसती. मी दशग्रीव आहें व लंकापति आहें. माझ्याशीं लग्न करून माझी राणी हो. तुला सर्व सुखें उपभोगायला मिळतील. माझ्यासमोर त्या विष्णूचें खूळ काय डोक्यांत घेऊन बसली आहेस ? आज जो पराक्रम व तपोबल माझ्यांत आहे तीं त्याच्यांत कोठून असणार ? तूंच विचार करून पहा.”

“ तुझ्याजवळ थोडी तरी अक्कल असती तर तूं विष्णूविषयीं असे अपमानकारक शब्द तोंडांतून काढले नसतेस.” वेदवती म्हणाली.

लगेच रावणानें तिचे केस धरले. वेद-वतीनें आपल्या हाताची तलवार करून घेऊन आपले केस कापून टाकले. तिचा क्रोधाग्नी इतका खवळला कीं त्यांत रावण भस्म होऊन जातो कीं काय असें भासूं लागलें. ती रावणाला म्हणाली—“ तुझ्या हातून माझा जो अपमान झाला आहे त्यामुळें आतां जिवंत राहाणें मला शक्य नाहीं. या अग्नींत मी प्रवेश करून मी स्वतःचा जीव देतें व पुढील जन्मीं पतिव्रता म्हणून पुन्हां जन्म घेतें.” असें सांगून तिनें अग्नींत प्रवेश केला. हीच वेदवती सीता म्हणून जन्मली. जनक राजाकडे वाढली व रामाची पतिव्रता पत्नी म्हणून प्रसिद्ध झाली. रावणाच्या मृत्यूला कारण पण तीच झाली.

वेदवतीनें अग्नींत प्रवेश केल्यावर रावण पुन्हां पुष्पक विमानांत बसला आणि संचार करीत मरुत देवांसमक्ष यज्ञ करीत होता तेथें येऊन पोंचला.

बृहस्पतीचा भाऊ संवर्त यज्ञाला पुरोहित होता. रावणाला येत असलेला पाहून तेथें हजर असलेले सर्व दिक्पालक घाबरून गेले व स्वतःचें रूप सोडून दुसरें रूप घेऊं लागले. इंद्रानें मयूररूप घेतलें. यम कावळा झाला, कुबेर सरडा झाला, वरुण हंस झाला. इतर देवांनीं पण निरनिराळ्या प्राण्यांचीं रूपें घेतलीं.

इतक्यांत रावण निस्संकोचपणें यज्ञमंडपांत शिरला. मरुतला पाहून तो म्हणाला— "युद्ध करायला तयार आहेस का? कीं हार मानतोस?"

"तूं कोण रे बाबा?" मरुतानें रावणाला विचारलें.

रावण जोरानें हंसला व म्हणाला— "म्हणजे तूं रावणाला ओळखलें नाहींस तर? माझी कीर्ति ऐकली नाहीं असा कोणी या त्रिलोकांत असेलसें मला नाहीं वाटत. हें विमान मी आपला भाऊ कुबेर याचा पराभव करून मिळविलें आहे."

"आपल्या पितातुल्य वडील भावाचा पराभव करणारा तूं स्वतःला मोठा व पराक्रमी समजतोस? आणि त्याचा तुला गर्व आहे! तरमग गर्वाचें घर खालीं झालेंच पाहिजे." असें सांगून तो धनुष्यबाण घेऊन आला.

परंतु संवर्त मध्यें पडला व म्हणाला— "मरुतराजा, मी सांगतों तें ऐक! या महेश्वर यज्ञांत विघ्न आलें तर अनर्थ होईल. आपण यज्ञ दीक्षा घेतली आहे. आपण क्रोध करून चालणार नाहीं. या शिवाय रावण दुर्जय आहे."

गुरूच्या आज्ञेला मान देऊन मरुतनें धनुष्यबाण ठेवून दिले व यज्ञ करूं लागला. तें पाहून रावणाचा मंत्री शुक आनंदानें रावणाचा जय जयकार करूं लागला. रावण वाटिकेंतील ऋषींना खाऊन संतुष्ट झाला.

नंतर दिक्पालकांनीं स्वतःचें रूप धारण केलें व ज्यांचें ज्यांचें म्हणून रूप घेऊन त्यांनीं आपलें रक्षण केलें होतें त्यांना वर दिले. त्यापूर्वीं मोर काळ्या रंगाचा असे. इंद्रानें त्याला अनेक सुंदर रंग दिले व आपले सहस्र डोळे त्याच्या पिसांत ठेवून दिले. याशिवाय त्याला सर्प भयापासून मुक्त करून मेघदर्शनानें त्याला आनंद होईल असा वर दिला.

यमानें कावळ्याला वर दिला कीं त्याला कोणताहि रोग होणार नाहीं व कावळ्यांचें पोट भरल्यास पितरांचें पोट भरेल असा आशीर्वाद दिला.

वरुणानें हंसपक्षाला दुधाच्या फेसासारखा पांढरा शुभ्र देह आणि जलविहार करण्याची शक्ति दिली. कुबेरानें सरड्याला सुवर्णकांति व स्वरक्षणासाठीं रंग बदलण्याची शक्ति दिली.

रावण विश्वविजयी म्हणविण्यासाठीं त्रिलोक हिंडला. दुष्यंत, सुरथ, गाधीराज, पुरुरव इत्यादिकांनीं रावणाचें प्रभुत्व कबूल केलें. परंतु अयोध्येचा राजा अनरण्य यानें रावणाचें आह्वान स्वीकार केलें. दोघांचें युद्ध झालें व अनरण्य याचें सर्व सैन्य नष्ट झालें. रावण व अनरण्य यांचें द्वंद्व युद्ध

झालें. पण या युद्धांत अनरण्याचे बाण रावणाला लागलेदेखील नाहींत. रावणानें आपला हात डोक्यावर ठेवल्याबरोबर अनरण्य रथांतून खालीं पडला. मृत्युसमयीं त्यानें रावणाला शाप दिला कीं ईक्ष्वाकु वंशीयाच्या हातूनच त्याचा वध होईल.

रावण पुष्पक विमानांतून गगनविहार करीत जात असतां त्याला विमानासमोर मेघांवरून जात असलेले नारदमुनी दिसले. नारद रावणाला म्हणाले—"रावणा! तुझें बळ व पराक्रम पाहून माझें मन संतुष्ट झालें आहे. पण एक गोष्ट नाहीं मला आवडली.

तूं सर्व देव व दिक्पालक यांना जिंकलेंस मग बिचाऱ्या मानवांवर आपलें बळ दाखविण्यांत आपल्या शक्तीचा अपव्यय कां करीत आहेस? मानव हा मर्त्यलोकांत राहणारा व्यसनांत पडलेला, रोग व वार्धक्याला भिणारा असा एक भित्रा प्राणी आहे. त्याच्याशीं तुझ्यासारख्या शूरानें कशाला युद्ध करावें? त्याच्या पाठीमागें यम लागला आहे तो पुरे. तूं त्या यमाला खालीं पहावयास लावावें असें माझें मत आहे. त्या यमाला जिंकलेंस कीं मर्त्यलोक जिंकल्यासारखा आहे.

"नारदा! मी प्रथम पाताळ जिंकून स्वर्गाकडे वळलों. मर्त्यलोक जिंकून त्रिलोक स्वाधीन करून घेईन आणि त्यानंतर समुद्रमंथन करून अमृत मिळविण्याचा यत्न करीन." रावण म्हणाला.

"अरे, यमलोक जवळ वाटेवर आहे तो सोडून आणखी कोठें निघालास?" नारद म्हणाला.

रावणा राक्षसी हास्य करून म्हणाला– "नारदा! तूं तरी बरी आठवण करून दिलीस. हा पहा निघालों मी यमलोकाकडे. खऱ्या दिक्पालकांना जिंकण्याचें व्रत मी प्रथमच घेतलें आहे. तरमग सर्व प्रथम मर्त्यलोकाला भयभीत करणाऱ्या यमालाच मी जिंकणार!" अशी प्रतिज्ञा करून व नारदाला नमस्कार केला व तो दक्षिणेकडे वळला.

रावण यमाचा वध कसा करतो हें प्रत्यक्ष डोळ्यांनीं पाहण्यासाठीं नारद पण रावणाच्या पाठोपाठ निघाला. सर्व प्राण्यांचें प्राणहरण करणारा यम त्याचें प्राणहरण करण्याची रावणाची प्रतिज्ञा होती. कळीच्या नारदाला ती गंमत पहावयाची होती.

गरुडगर्वभंग

इंद्राचा सारथी व त्याचा अगदीं जिवलग मित्र मातली याच्या बायकोचें नांव सुधर्मा असें होतें. त्यांना लग्न झाल्यावर फार उशिरां एक मुलगी झाली. तिचें नांव गुणकेशी होतें. मुलगी अर्थातच आई बापांची फार लाडकी होती. वयांत आल्यावर तिच्या सौंदर्याची व लावण्याची ख्याति त्रिलोकांत झाली. ती विवाह योग्य झाली तेव्हां तिच्या लग्नाची काळजी आई बापांना वाटूं लागणें साहजिक होतें. देव, ऋषी व मर्त्य लोकांतील इतर कोणी आपल्या मुली जोगता योग्य वर आढळला नाहीं.

शेवटीं मातली बायकोला म्हणाला– "पाताळ लोकांत कदाचित आपल्या मुलीला योग्य असा गुणवान व रूपवान वर मिळेल." असें सांगून तो पाताळ लोकांत निघाला.

वाटेंत नारदाशीं त्याची गांठ पडली. नारदानें विचारलें–"कुठें निघाली स्वारी? स्वतःच्या कामानें कीं इंद्राच्या?"

मातलीनें थोडक्यांत काम काय तें सांगितलें व म्हणाला–"वरुणाला भेटून पाताळ लोकांत जाण्याचा विचार आहे."

"अरे तर मग बरोबरच जाऊं! मी तिकडेच निघालों आहें." नारद म्हणाला.

वरुणानें दोघांचा यथायोग्य सत्कार करून येण्याचें कारण विचारलें. मातली म्हणाला–"कांहीं नाहीं, पाताळ लोकांत जाण्यासाठीं तुमची परवानगी मागायला आलों होतों."

वरुणाचा निरोप घेऊन दोघे निघाले. एका जागी हिरण्यपुर नांवाचें नगर होतें. यमानें तें नगर वसवलें होतें. इतर लोकांत

पराभव झालेले राक्षस त्या नगरांत रहात होते. अशा जागीं जांवई शोधणें मातलीला मुळींच आवडलें नाहीं.

पुढें ते नागलोकाच्या भोगवतीपुरींत गेले. ती नगरी इंद्राच्या अमरावतीहून कमी सुंदर नव्हती. तेथील राजाचें नांव वासुकी असें होतें. शेषनाग वगैरे इतर पराक्रमी नाग तेथें रहात असत. त्या नगरींत हिंडत असतां मातलीला एक सुंदर तरुण पुरुष दिसला. त्यानें नारदाला विचारलें—" देवर्षी! कोण हो तो तरुण युवक? त्याचे आईवडील कोण माहीत आहे का तुम्हांला? मला बरा वाटतो तो. तुमचे मत पण सांगा."

" त्याचें नांव सुमुख! ऐरावत वंशांत त्याचा जन्म झाला. त्याच्या आजोबांचें नांव अर्थक व वडिलांचें नांव चिकुर, ज्याचा वध गरुडानें नुकताच केला."

असें सांगून नारद, मातलीला बरोबर घेऊन अर्थकच्या घरीं गेला व त्याला म्हणाला—" हे इंद्राचे सारथी मातली. यांच्या मुलीचें नांव गुणकेशी. तुमचा नातू सुमुख याला आपली मुलगी द्यावी या विचारानें हे आपल्याकडे आले आहेत."

अर्थक म्हणाला—" नारदा! तूं म्हणालास तें सर्व खरें! परंतु मला तें पसंत नाहीं. कारण माझ्या नातवावर एक अत्यंत प्राणांतिक संकट येण्याची शक्यता आहे. गरुडानें कांहीं दिवसापूर्वींच त्याच्या बापाला मारून खाऊन टाकलें आणि एका महिन्यानें याला खाऊन टाकीन अशी त्यानें प्रतिज्ञा केली आहे. गरुडाच्या शक्ति सामर्थ्याचें वर्णन मी आपल्यासमोर करण्याचें कारण नाहीं."

तें ऐकून मातली म्हणाला—" नागराज! मी आपल्या नातवाची आपला जांवई

म्हणून निवड केली आहे तेव्हां त्याच्या रक्षणाची जबाबदारीपण माझ्यावरच आहे. तुम्ही सुमुखाला माझ्याबरोबर पाठवून दिल्यास मी देवेंद्राशीं त्याची ओळख करून देईन आणि जें कांहीं करणें आवश्यक वाटेल तें मी करीन. तुम्ही बिलकुल काळजी करूं नका."

अर्थक आपल्या नातवाला मातलीच्या बरोबर पाठवायला तयार झाला. मातली व नारद सुमुखाला बरोबर घेऊन देवलोकीं आले. ते इंद्राला भेटायला गेले. तेव्हां इंद्र विष्णूबरोबर बोलत बसला होता. मातलीनें जाऊन दोघांना नमस्कार केला व विष्णूला सर्व वृत्त थोडक्यांत निवेदन केलें. तेव्हां विष्णु इंद्राला म्हणाला—" इंद्रा! अरे ही अगदीं सामान्य गोष्ट आहे तूं याला अमृत देऊन अमर कर."

इंद्र थोडा मागेंपुढें करूं लागला. कारण महा पराक्रमी गरुडाशीं वैर करणें त्याला पसंत नव्हतें. इंद्र विष्णूला म्हणाला—" मग तूंच कां नाहीं देत त्याला अमृत?"

" अरे तूं तर सर्व लोकांचा अधिपति आहेस. तुला कोण आडवणार? तूंच अमृत दे." विष्णु म्हणाला.

तरी इंद्राला सुमुखाला अमृत देण्याचें साहस होईना. तरी त्यानें त्याला दीर्घायूचा वर दिला. म्हणून सुमुखाच्या मनांतलें गरुडाची भीति कमी झाली. तो मातलीच्या मुलीशीं लग्न करून आपल्या लोकीं निघून गेला.

मातली व नारद दोघांच्या आग्रहास्तव इंद्रानें सुमुखाला दीर्घायु केलें असल्याचें गरुडाला कळलें. तो इंद्राकडे गेला आणि इंद्राशीं भांडणाच्या स्वरांत म्हणाला—" इंद्रा! तूं माझें खाद्य तोंडांतून ओढून घेतल्यासारखें नाहीं का झालें हें? ब्रह्मदेवानें तो माझा

आहार म्हणून ठरविलें आणि तूं कोण मध्यें ढवळाढवळ करणारा? मी त्या सुमुखाला ठार करून खाण्याची प्रतिज्ञापण केली आहे. जगांत माझ्यासारखा बलवान कोणी नाहीं हें तुला कळायला हवें होतें. तुला उचलायला माझें एक पीस पुरें. विष्णुचें मी वाहन आहें. म्हणून तूं माझा अपमान करीत असशील. त्या विष्णूच्या मुळेंच माझी मान पदोपदीं खालीं होत आहे."

त्याचें तें उर्मटपणाचें बोलणें ऐकून विष्णु म्हणाला–" गरुडा! अरे तुझ्या शक्तीची किंवा दौर्बल्याची माहिती मला नाहीं असें वाटलें होय तुला? माझ्यासमोर तुझ्या या वल्गना? तूं माझें ओझें वाहतोस हें सपशेल खोटें व चुकीचें बोलणें आहे. मी स्वतःला स्वतःच वाहून नेतों व तुझें ओझें पण मला वाहावें लागतें. तुला ही गोष्ट खरी वाटत नसेल तर माझा डावा हात जरा उचलून दाखव. तेवढें पुरे!" असें सांगून विष्णूनें आपला डावा हात गरुडाच्या पाठीवर ठेवला.

हाताच्या ओझ्यानें गरुडाला कंबरडें मोडतें कीं काय वाटलें आणि त्रिलोक अंगावर कोसळलें कीं काय असें भासलें. त्याचे पाय थरथर कांपूं लागलें. घाबरून जाऊन गरुड म्हणाला–" पाहि माम्! पाहि माम्! प्रभो! अज्ञानवश मी वल्गना करीत होतों. आतां तुझी कृपा असेल तरच जीव वांचेल."

विष्णूला त्याची दया आली व म्हणाला– "पुन्हां आपल्या शक्तीचा असा गर्व दाखवूं नकोस. इंद्रानें जो वर दिला आहे त्याचा मान राख. सुमुखाशीं सख्य करून रहा."

तेव्हांपासून गरुड सांपाला नित्य आपल्या-जवळ ठेवून घेऊं लागला.

डरैयसचा शिलालेख इतिहास

आपल्या भारतांत गौतमबुद्ध आपल्या मताचा प्रचार करीत असतां डरैयस नामक राजानें पारशी राजवंशाची स्थापना करून 'बगस्तान' (देवस्थान) येथें आपला इतिहास ३४० फूट उंच डोंगरावर तीन भाषांत कोरून ठेवला. हें चित्र पहा. मनुष्य चढूं शकेल अशा जागेपासून सुमारें शंभर फुटावर तो इतिहास लिहिला गेला आहे.

यांत मूर्तींचें जें कोरीव काम आहे त्यावरून डरैयस यानें आपल्या शत्रूला कसें कैद केलें होतें हें दाखविलें आहे. डरैयस (डावीकडून तिसरा) आपल्या पायाखालीं आपल्या मुख्य शत्रूला चिरडून टाकीत आहे. इतरांचे हात बांधून ठेवण्यांत आले आहेत. त्यांच्या गळ्यांत दोरी बांधून त्यांना त्याच्यासमोर उभा केला आहे. त्यांच्या वरच्या बाजूला डरैयसचें दैवत 'अहुरमज' याची मूर्ति आहे. तो डरैयसला आशीर्वाद देत आहे. त्या शत्रूला जिंकून इ. स. पू. ५२२ मध्यें डरैयस राजा झाला.

२५०० वर्षांपूर्वी डरैयसनें आपलें चरित्र प्राचीन फारसी बाबिलोनियन व एलामेट या तीन भाषांत कोरून ठेवलें आहे. पहिल्या भाषेंत ५१५ ओळी, दुसरींत १४१ ओळी व तिसरींत ६५० ओळी आहेत. ही सर्व माहिती १९५० मध्येंच कळूं शकली.

